

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ

ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

галузь знань	05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальність	054 Соціологія
освітній рівень	бакалавр
освітня програма	Соціологія
вид дисципліни	вибіркова (вибір ВНЗ)

Форма навчання	денна
Семестр	3
Кількість кредитів ECTS	3
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	іспит

КИЇВ-2020

Укладач:
Мороз Є.О. - к.соц.н., асистент

Рецензенти:
Кондов К.В. – к.соц.н.
Світлов О.Р. – к.соц.н.

Схвалено на засіданні кафедри теорії та історії факультету соціології (протокол № 23 від 5 червня 2020 року).

Схвалено і рекомендовано до видання науково-методичною комісією факультету соціології (протокол № 11 від 25 червня 2020 року).

Навчально-методичний комплекс «Історія соціології в Україні» затверджено рішенням Вченої ради факультету соціології (протокол № 15 від 26 червня 2020 року).

Історія соціології в Україні: навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 054 “Соціологія” / уклад. **Мороз Є.О.** – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. – 65 с.

ЗМІСТ

1.ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
2.ОРІЄНТОВНІ НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, ВМІНЬ ТА КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ(ОК).....	6
3.НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	8
4.ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ.....	9
5.ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	18
6.ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	25
7.ТЕСТУВАННЯ.....	31
8.АНАЛІТИЧНЕ ПІДСУМКОВЕ ЗАВДАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ.....	32
9.ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	34
10.ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ.....	35
11. ЛІТЕРАТУРА ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	61

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Вибіркова навчальна дисципліна “Історія соціології в Україні” є складовою освітньої програми «соціологія» підготовки фахівців освітнього рівня «бакалавр».

Викладається на 2 курсі в 3 семестрі в обсязі – 90 год. (3.0 кредитів ECTS), зокрема:

лекції – 18 год.,

семінарські – 24 год.,

самостійна робота – 48 год.,

В межах дисципліни передбачено 2 змістових модулі, 2 модульні контрольні роботи та 1 аналітичне підсумкове завдання з дисципліни. Завершується дисципліна – іспитом.

Мета дисципліни “Історія соціології в Україні” - з опорою на історичні документи та твори представників української соціологічної думки поглибити соціологічні знання про історію розвитку ідей, зразки аналізу українського суспільства різних епох.

Предметом вивчення дисципліни є етапи розвитку та соціологічний доробок вчених в межах визначених етапів.

Вивчення дисципліни передбачає постановку та вирішення таких завдань:

- 1) розвиток наукових уявлень про витоки, базові положення та основні пізнавальні суперечності розвитку соціології в Україні;
- 2) опанування понятійним апаратом соціології з урахуванням особливостей її розвитку в Україні;
- 3) опанування поглядів щодо критеріїв типології етапів розвитку соціологічної думки в Україні;
- 4) розширення професійних вмінь аналітично ідентифікувати коректність застосування етичних норм в професійній діяльності соціолога;
- 5) здійснювати порівняння тенденцій розвитку та місця української соціології в контексті світової соціології.

Результати навчання та здобуті студентом **компетентності** полягають у такому:

- (зк 6) Здатність до аргументованого представлення власної думки, компетентної та толерантної дискусії з опонентами;
- (зк10) Здатність набувати сучасних знань, займатися самоосвітою;
- (фк 2) Здатність застосовувати соціологічні поняття, концепції, теорії та методи для аналізу й інтерпретації соціальних явищ і процесів, соціальних проблем та конфліктів в Україні та світі у їхньому сучасному та/або історичному контексті.

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1.1	Особливості розвитку української соціологічної думки	Лекція, семінарське заняття, самостійна робота	Тест, робота на семінарських заняттях	20
1.2	Основні етапи становлення соціологічної теорії та соціологічних досліджень в Україні	Лекція, семінарське заняття, самостійна робота	Тест, робота на семінарських заняттях	10

2.1	Працювати з бібліографією та першоджерелами	Лекція, семінарське заняття, самостійна робота	<i>Тест, робота на семінарських заняттях</i>	30
2.2	Аналізувати та узагальнювати, робити порівняльну характеристику персоналій, ідей та епох.	Лекція, семінарське заняття, самостійна робота	<i>Тест, робота на семінарських заняттях</i>	20
2.3	Ідентифікувати основні проблеми та специфіку становлення новітньої української соціологічної думки	Лекція, семінарське заняття, самостійна робота	<i>Тест, робота на семінарських заняттях, аналітичне підсумкове завдання</i>	20

Таким чином, **основними формами навчальної роботи**, що застосовуються в ході викладання дисципліни є – лекції, семінари, самостійна робота, тести та аналітичне підсумкове завдання.

Навчальний процес відбувається за кредитно модульною системою.

2. ОРІЄНТОВНІ НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, ВМІНЬ ТА КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ(ОК)

Система оцінювання

Поточні бали виставляються за роботу на семінарських заняттях, виконання модульних контрольних робіт та аналітичного підсумкового завдання.

Підсумкова оцінка виставляється як сума відсотків від набраних протягом роботи у модулях та за виконання аналітичного підсумкового завдання з дисципліни й балів, отриманих на іспиті. За формулою:

$$\sum_b = \sum_{M1+M2+a} + I,$$

де \sum_b – підсумкова оцінка,

M1 – відсоток від отриманих балів у першому змістовному модулі,

M2 – відсоток від отриманих балів у другому змістовному модулі,

A – відсоток від отриманих балів за виконання аналітичного підсумкового завдання,

I – отримані бали під час іспиту.

Вивчення дисципліни завершується іспитом.

Навчальна дисципліна “Історія соціології в Україні” передбачає організацію системи поточного, модульного та підсумкового контролю. Навчальна дисципліна складається з 2 модулів та оцінюється за кредитно-модульною системою.

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою, що включає рейтингові бали за перелік робіт (*аудиторну роботу, модульний контроль у формі тестів, виконання аналітичного підсумкового завдання та іспит*).

Форми оцінювання студентів(ок):

- семестрове оцінювання:

1. Робота на семінарських заняттях протягом семестру з теми 1 - 13. РН 1.1, РН 1.2, РН 2.1, РН 2.2, РН 2.3 – 30 балів/18 балів

1.1 Відповідь на семінарському знятті – 3 бали/5 балів

1.2 Доповнення на семінарському знятті – 0 балів/1 бал

2. Модульна контрольна робота 1 з теми 1 - 7, РН 1.1, РН 1.2, РН –2.1 10 балів/ 6 балів

3. Модульна контрольна робота 2 з теми 8- 13, РН 2.1, РН 2.2 та РН 2.3 – 10 балів/ 6 балів

4. Аналітичне підсумкове завдання з теми 13, РН 2.1 та РН 2.3 – 10 балів/6 балів

- підсумкове оцінювання - іспит

- умови допуску до підсумкового оцінювання:

Для студентів(ок), які набрали сумарно меншу кількість балів ніж *критично-розрахунковий мінімум – 36 балів* для одержання допуску до іспиту обов’язковим є повторне складання модульних контрольних робіт.

Організація оцінювання:

1. Робота на семінарських заняттях протягом семестру з теми 1 - 13. РН 1.1, РН 1.2, РН 2.1, РН 2.2, РН 2.3 – 2 – 5, 7-11 тижні

2. Модульна контрольна робота 1 з теми 1 - 7, РН 1.1, РН 1.2, РН – 6 тиждень

3. Модульна контрольна робота 2 з теми 8- 13, РН 2.1, РН 2.2 та РН 2.3 – 12 тиждень

4. Аналітичне підсумкове завдання з теми 13, РН 2.1 та РН 2.3 – 11 тиждень

Модульний контроль

Модульний контроль знань студентів проводиться після завершення кожного модуля та передбачає виконання таких завдань:

I модуль: тест

II модуль: тест

Співвідношення семестрової роботи та іспиту складає 60:40.

	Змістовий модуль 1 (ЗМ 1)	Змістовий модуль 2 (ЗМ 2)	Аналітичне підсумкове завдання	Іспит	Підсумкова оцінка
Мінімальна кількість балів	15	15	6	24	60
Максимальна кількість балів	25	25	10	40	100

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ(ОК)

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

3. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Номер і назва теми	Кількість годин		
		лекції	семінари	самоств. робота
Змістовний модуль 1. Соціокультурні та загальногуманітарні засади розвитку соціологічної думки в Україні				
1	Загальні особливості та передумови розвитку соціологічної думки України	2	2	-
2	Значення Кирило-Мефодіївського братства для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні	2	2	-
3	Соціологічні погляди Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша	2	-	4
4	Соціологічна проблематика у творчості Олександра Потебні	2	2	4
5	Соціологія Михайла Драгоманова	-	2	4
6	Соціологічні погляди Івана Франка	2	2	4
7	Соціологічна концепція Богдана Кістяківського	2	1	4
Модульна контрольна робота 1			1	
Змістовний модуль 2. Персоналії та напрямки розвитку соціологічної думки в Україні у XX-XXI ст.				
8	Період формування української академічної соціології XIX – поч.. XX ст.	-	2	4
9	Соціологічна концепція Михайла Грушевського	2	2	4
10	Соціологія політики В'ячеслава Липинського	2	2	4
11	Соціологічна система Микити Шаповала	2	2	8
12	Соціологія в Радянській Україні.	-	2	4
13	Соціологія в незалежній Україні: сучасний стан та перспективи.	-	1	4
Модульна контрольна робота 2			1	
Всього		18	24	48

4. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЗАГАЛЬНОГУМАНІТАРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Тема 1. Загальні особливості та передумови розвитку соціологічної думки України.

Особливості становлення історії соціологічної думки в Україні у контексті проблем державотворення, цензури та гальмування у сфері розвитку науки та культури. Виокремлення етапів становлення соціології в Україні. Порівняння етапів розвитку української соціології з європейською. Специфіка тематичної та галузевої діяльності українських вчених. Проблеми дослідження соціологічної думки в Україні за радянського етапу та у наш час.

Питання для самоконтролю

1. Протосоціологічне і соціологічне знання як елемент соціальної науки – в чому специфіка даних етапів на українських теренах в порівнянні з європейською соціологією?
2. Якими є історичні та регіональні особливості розвитку соціологічної думки в Україні?
3. Перелічіть проблеми становлення та розвитку соціологічної думки в Україні.
4. Перелічіть основні періоди історії розвитку соціологічної думки України. Які з них є найбільш плідними, а на яких розвиток соціології перебував у стані занепаду?

Література:

Основна

1. Гансова, Е.А. (2000). Соціологічні школи та напрямки в Україні наприкінці ХІХ-початку ХХ століть (Соціологія в Україні чи українська соціологія?): Навч. Посібник. Одеса: Астропринт. 11-19.
2. Захарченко, М.В. (1996). Особливості формування, розвитку та досліджень історії соціологічної думки в Україні. *Соціологічна думка України: Навч.* Київ: Заповіт. 10-33.
3. Мороз, Є. (2019). Методичні та концептуальні аспекти викладання дисципліни «Історія соціології в Україні». *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 1-2. (40-41), 101-110.

Додаткова

4. Степаненко, В., Рибщун, О. (2009). Українська соціологія: суспільно-історичний та ідеологічний контексти розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 67-95.
5. Танчер, В. (1998). Соціологічна думка України на тлі світової соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 1-2, 18-26.

Тема 2. Значення Кирило-Мефодіївського братства для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні.

Мета та основні напрямки діяльності Кирило-Мефодіївського братства, основні представники. Онтологічні фактори впливу та засади уявлень представників Кирило-Мефодіївського братства щодо моделі ідеального суспільства. Ідея про панслов'янську федерацію «братських» народів. «Книга буття українського народу».

Питання для самоконтролю

1. Назвіть спільні риси, що об'єднують представників Кирило-Мефодіївського братства.
2. Яким вбачали модель ідеального суспільства для України учасники Кирило-Мефодіївського братства? Чи реалістично було розбудувати дану модель, чи це була утопія?
3. Як діяльність учасників Кирило-Мефодіївського братства вплинула на становлення соціології в Україні?

Література:

Основна

1. Захарченко, М.В. (1996). Розвиток національно-визвольної ідеології. Значення програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, праць М.Костомарова, творчості Т. Шевченка і П.Куліша для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні. *Соціологічна думка України: Навч. Посібник*. Київ: Заповіт, 198-214.
2. Костомаров, М. (1990). *Книга буття українського народу. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.* Київ: Наук. думка. Т. 1. 250-258. Отримано з: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>

Додаткова

3. Литвинов, В.Д. (1984). Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. Київ: Наук. думка. 33-49.
4. Супронюк, О. (2017). «Книга буття українського народу». До 200-річчя з дня народження Миколи Костомарова. Отримано з: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3516>

Тема 3. Соціологічні погляди Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша.

Участь М.Костомарова у Кирило-Мефодіївському братстві. Порівняльний аналіз менталітетів трьох етносів у праці “Дві руські народності”. Соціальні ідеї Пантелеймона Куліша. Хуторська філософія Пантелеймона Куліша.

Питання для самоконтролю

1. Якою є роль М.Костомарова у діяльності Кирило-Мефодіївського братства?
2. До якого напрямку в межах соціології можна віднести М.Костомарова? Чому?
3. Чому погляди П.Куліша часто називають «філософією етногенезу»?
4. Поясніть соціальні причини відмінностей ментальності українців та росіян (за працею М.Костомарова «Дві руські народності»).
5. Охарактеризуйте основні принципи хуторської філософії П.Куліша.

Література:

Основна

1. Захарченко, М.В. (1996). Розвиток національно-визвольної ідеології. Значення програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, праць М.Костомарова, творчості Т. Шевченка і П.Куліша для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні. *Соціологічна думка України: Навч. Посібник*. Київ: Заповіт, 198-214.
2. Костомаров, М. (1920). *Дві руські народності*. Отримано з: <http://sites.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html>
3. Куліш, П. (1993). Хуторська філософія і відділена од світу поезія. *Хроніка'2000*. № 2 (4) -5 (7).

Додаткова

4. Грабович, Г. (2001). До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці XIX століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов. *Сучасність*. 12, 90-94.
5. Мороз, Є. (2018). Антиурбанізм як напрямок суспільної модернізації в Україні (на основі аналізу робіт П.Куліша). *Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали XV Міжнар.наук.-практичної конференції «Модернізація суспільства та соціальні технології (CDST)»*, Київ: Логос, 108-110.
6. Чижевський, Д. (1993). Пантелеймон Куліш. *Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. пос.* Київ: Либідь, 322-326.

Тема 4. Соціологічна проблематика у творчості Олександра Потебні

Напрями наукових інтересів О.Потебні крізь призму становлення європейської науки. Зв'язок мови та мислення. Структура слова та процес словотворення. Основи людської комунікації та розуміння. Нація та народ, критика денаціоналізації. Міф, поезія та наука як три етапи розвитку суспільної свідомості.

Питання для самоконтролю

1. Як обґрунтовує О.Потебня інтерпретацію мови як евристичної діяльності?
2. У чому відмінність основних етапів мислення людства за О.Потебнею?
3. Що означає базовий принцип О.Потебні «зрозуміти іншого неможливо»?
4. Які функції виконує мова?

Література:

Основна

1. Захарченко, М.В. (2018). Соціологічні проблеми у творчості О.Потебні. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 62-74.
2. Мороз, Є., Коваль, М., Хелашвілі, А. (2017) До проблеми збереження національної ідентичності в контексті цивілізаційних трансформацій: соціологічна спадщина Олександра Потебні. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Vol. 4, Iss. 5. 156-160.
3. Мороз, Є., Литвинчук, Д., Малооголовчук, Т. (2017) Реконструкція уявлень про націоналізм та денационалізацію О.Потебні в контексті проблематики збереження національної ідентичності українців. *Політичне життя*, 3, 102-108.

Додаткова

4. Олійник, В. (2015). Олександр Потебня як видатний мовознавець і неперевершений фахівець у галузі історії семантики, етимології, діалектології: сучасна оцінка. *Філологічний дискурс*. 113-116.
5. Потебня, А.А. (1989). *Мысль и язык*. Москва: Правда. 17-23, 88-91.
6. Ушкалов, Л.В. (2015). Потебня і Скворода: ловитва невловного птаха. Отримано з: <https://kharkiv-nsru.org.ua/archives/3853>
7. Фізер, І. (1991). Естетична теорія Олександра Потебні: дериват «берлінської школи» чи концептуальне переосмислення її основних тверджень? До 100-ліття з дня смерті О. Потебні 1835—1891. *Сучасність*. 12, 37—45.
Отримано з: http://shron2.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1991_N12_368.pdf

Тема 5. Соціологія Михайла Драгоманова

Роль Михайла Драгоманова у святкуванні Дня українського соціолога. Визначення терміну «соціологія» за М.Драгомановим. Методи та предмет соціології. Трактатування характеру суспільної еволюції. Соціологія релігії М.Драгоманова. Анархізм та федералізм у творчості М.Драгоманова. Принцип історизму. Значення соціологічних напрацювань М.Драгоманова у становленні сучасної української соціології.

Питання для самоконтролю

1. Як постать М.Драгоманова пов'язана зі святкуванням Дня українського соціолога 1 жовтня? Як давно українська соціологічна спільнота святкує це свято?
2. У чому специфіка розуміння М.Драгомановим феномену влади як соціального явища? До якого напрямку у європейській науці дотичні його погляди?
3. Назвіть основні принципи соціології релігії за М.Драгомановим.
4. У чому полягає відмінність поняття «еволюція» та «прогрес» за М.Драгомановим?
5. У чому особливість історично-порівняльного методу в соціології? До яких напрямків становлення соціологічної думки дотичний цей метод?

Література:

Основна

1. Батаєва, К. (2015) Проблема церковно-державних відносин у соціології релігії М.Драгоманова. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2, 164-174.
2. Батаєва, К., Молчанов, М. (2018) Соціологічні погляди М.Драгоманова *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 20-62.
3. Судин, Д. (2016) Точки відліку української соціології. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. Отримано з: <http://uamoderna.com/blogy/danilo-sudin/day-of-sociology>

Додаткова

- 4.Гирич, І.М. (2014). Драгоманов: радикальне, космополітичне, національне. Федералізм як неминучий етап на шляху до кінцевої окремішності. *Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ - початок ХХ ст.)*, Київ: Український письменник, 269-276.
- 5.Драгоманов, М. (2000). Нарис української соціалістичної програми. *Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть*. 39-40. 671-688.
- 6.Карабанов, М.М., Радько П.Г. (1999). Ідеї незалежності та державності в концепції демократичного федералізму М. Драгоманова. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 48, 49-52.

Тема 6. Соціологічні погляди Івана Франка

Спрямованість наукових інтересів І.Франка у галузі соціальних досліджень. Предмет і сутність соціології. Актуальність поглядів І.Франка Місце соціології в системі наукового знання. Типологія наук. Уявлення про суспільну еволюцію та прогрес (поступ). Концепція оптимального державного ладу.

Питання для самоконтролю

1. Яким є предмет соціології за І.Франком?
2. Які методи соціологічного дослідження виділяв І.Франко?
3. До яких напрямків можна віднести доробок І.Франка?
4. Які актуальні напрямки наукових досліджень критикував І.Франко і чому?
5. Що вкладав І.Франко у терміни «соціальна еволюція» та «поступ»?

Література:

Основна

1. Артюх, В. (1998). Ще раз про розуміння поступу Іваном Франком. *Людинознавчі студії*. 18, 64-78.
2. Захарченко, М.В. (1996). Соціологічні погляди І.Франка. *Соціологічна думка України: Навч. Посібник*. Київ: Заповіт. 277-292.
- 3.Франко, І. (1986). Що таке поступ? *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 300 – 348.

Додаткова

- 4.Кашуба, М. (2018) Ідеї соціалізму у творчості Івана Франка: європейський вимір. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 29-42
- 5.Франко, І. (1986). Мислі о еволюції в історії людськості. *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 76 – 139.

Тема 7. Соціологічна концепція Богдана Кістяківського.

Погляди Б.Кістяківського крізь призму трендів європейської соціологічної думки. Уявлення про кризу в соціології та способи її подолання. Логічні категорії спільності, необхідності і належності. Предмет соціології.

Питання для самоконтролю

- 1.Які події у біографії Б.Кістяківського вплинули на становлення його наукових поглядів?
- 2.Перелічіть основні теми, що становлять науковий інтерес Б.Кістяківського.
- 3.Яка основна мета застосування науковцем кожної з логічних категорій – спільності, необхідності та належності?
4. Яким є предмет соціології і чи можна вважати підхід Б.Кістяківського актуальним для сучасної соціології?

Література:

Основна

1. Бурлачук, В.Ф. (2018). Б.Кістяківський та його проект створення наукової соціології *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 141-166.
2. Кістяковский, Б. (1992). Проблемы и задачи социально-научного познания. Філософська і соціологічна думка. 1-2.
3. Отримано з: https://books.google.com.ua/books?id=TZ_bRfBvjaQC&pg=PA98&dq
4. Ройко, Т.В. (2007). Б.Кістяківський про застосування категорії «належне» в соціальних. *Віче*. 12, 33-36.

Додаткова

5. Ройко, Т.В. (2007). Про концепцію плюралістичної методології соціального пізнання Б.Кістяківського. *Соціальні виміри суспільства*. Київ: Інститут соціології НАН України, Випуск 10, 49-62.
6. Усенко, І., Музика, І. (2008) Академік Б.О. Кістяківський – правознавець, філософ і соціолог (до 140-річчя від дня народження). *Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис*. Київ, 1, 11-17.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ПЕРСОНАЛІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У ХХ-ХХІ ст.

Тема 8. Період формування української академічної соціології ХІХ – поч.. ХХ ст.

Академічний етап розвитку соціології в західній Європі та Україні: порівняльний аналіз. Доцільність виділення в українській соціології класичного етапу. Перші українські соціологічні організації: інституційні здобутки. Перешкоди становлення соціології як науки в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Які здобутки попередніх етапів розвитку соціології вплинули на академічний етап?
2. Які хронологічні межі академічного етапу та як вони співвідносяться з аналогічним етапом в західноєвропейській соціології?
3. Назвіть перші українські соціологічні організації та напрямки їх діяльності.
4. Які основні проблеми були наявні під час академічного етапу розвитку української соціології?

Література:

Основна

1. Білецький, В. (2019). Українська академічна соціологія кінця ХІХ - початку ХХ ст. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка: наукове видання*, Том 46, 232-246.
2. Судин, Д. (2012). Женевський період діяльності Українського Соціологічного Інституту (серпень 1919 - березень 1920 рр.). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна*, 6, 37-50.
3. Шелухін, В. (2019). Український соціологічний інститут і український інститут громадознавства у документах: до століття першої професійної організації в Україні. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали ХVІ Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання»*, Київ: Логос, 16-18.

Додаткова

4. Гансова, Е.А. (2000). Соціологічні школи та напрямки в Україні наприкінці ХІХ- початку ХХ століть (Соціологія в Україні чи українська соціологія?): Навч. Посібник. Одеса: Астропринт. 20-27.

Тема 9. Соціологічна концепція Михайла Грушевського

Погляди М.Грушевського крізь призму трендів європейської соціологічної думки. Евристичний та інституціональний внески М.Грушевського. Уявлення про соціологію як науку. Позиції щодо обґрунтування стадій та факторів розвитку суспільства в генетичній соціології. Джерела влади та природа конфлікту. Дослідження українського етнографічного матеріалу.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягала визначна роль М.Грушевського у становленні процесу інституціоналізації української соціологічної науки?
2. Якими є завдання та методологія генетичної соціології?
3. Назвіть три стадії розвитку суспільності за М.Грушевським.
4. Які механізми соціальної еволюції виділяє М.Грушевський?
5. Які причини становлення державності, а також її вплив на соціальні процеси описує у праці «Генетична соціологія» М.Грушевський?

Література

Основна

1. Грушевський, М. (1921). Початки громадянства: (генетична соціологія). Відень: Український Соціологічний Інститут. 21-27. Отримано з: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=000007
2. Степаненко, В.П. (2018). М.Грушевський як історик-соціолог. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 74-115.

Додаткова

3. Лапан, Т., Пачковський, Ю., Калиняк, О. (2019). Михайло Грушевський і українська соціологія: від інституціоналізації до історико-соціологічного синтезу. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск*, 777–785.
4. Мороз, Є. (2016). До 150-ліття від дня народження Михайла Грушевського: порівняльний контекст аналізу проекту генетичної соціології. *Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Проблеми розвитку соціологічної теорії: порівняльні дослідження, виклики соціологічної теорії та практиці»*, 2016. 37-39.
5. Пачковський, Ю., Лапан, Т. (2018). Соціологічна спадщина Михайла Грушевського: у пошуках джерел і витоків суспільного розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія соціологія*, 12, 3–13.
6. Прицак, О. (2000). Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. *Хроніка-2000*. 39-40. 275-285.

Тема 10. Соціологія політики В'ячеслава Липинського

Специфіка поглядів В.Липинського. Ідея територіального патріотизму. Типи державного устрою. Критика поглядів В.Липинського. Уявлення про націю, цивілізацію та державу. Політична еліта, аристократія та хліборобський клас. Критика інтелігенції при владі.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна стверджувати, що погляди В.Липинського співзвучні уявленням українських вчених суспільствознавців його часу?
2. Чому основні проблеми українського державотворення вчений пов'язує з категоріями «території» та «землі»?
3. Якою є оптимальна політична еліта за В.Липинським?
4. Чому В.Липинський критикував групу інтелігенції?

5. Які типи нації визначає вчений?

Література

Основна

1. Бурлачук, В.Ф. (2018). Соціологія політики В. Липинського *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 184-237.
2. Гирич, І. (2014). Український консерватизм: ідея територіалізму і В. Липинський. *На шляху до синтезу суспільної теорії і соціальної злагоди. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ - початок ХХ ст.)*. Київ: Український письменник, 362-366.
3. Липинський, В. (2000). Націоналізм. Патріотизм. Шовінізм. *Хроніка-2000*, 39-40. 717-719.
4. Липинський, В. (1928). Хам і Яфет з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Накладом «Поступу».

Додаткова

5. Липинський, В. (1993). Листи до братів хліборобів: (фрагменти). *Хроніка'2000*. 3-4 (5-6). 158-191.
6. Поліковський, М., Граб, С. (2015). В"ячеслав Липинський як ідеолог українського консерватизму. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка": збірник наукових праць*. Львів, 824, 392-397.
7. Ситник, О. (2011). В"ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності. *Українознавчий альманах Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*, 5, 108-111.

Тема 11. Соціологічна система Микити Шаповала

Обґрунтування статусу М.Ю.Шаповала «першого українського соціолога». Структура та сутність соціології. Основні поняття соціології за М.Шаповалом. Уявлення про людину та особистість.

Питання для самоконтролю

1. Які є підстави називати М.Шаповала «першим українським соціологом»?
2. Які історичні типи людини описував М.Шаповал?
3. У чому відмінні об'єктивні та суб'єктивні чинники суспільного життя за М.Шаповалом?
4. Що таке «соціальний акт»? Наведіть приклади.
5. Які класифікації скупчень виділяв М.Шаповал?

Література

Основна

1. Захарченко, М.В. (2018). Соціологічна концепція М.Шаповала. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 166-184.
2. Шаповал, М. (1996). Загальна соціологія. Київ: Український центр духовної культури. 25-27, 30-35, 161-168.
3. Шаповал, М. (2001). Система суспільних наук. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4, 156-168

Додаткова

4. Волович, В., Юренко, О. (1996). Видатний політичний діяч України, фундатор вітчизняної соціології М.Ю.Шаповал. *Загальна соціологія*. Київ:Український центр духовної культури, 4-18.
5. Горбань, Ю. (2010). Соціологічний аналіз структури української нації в науковому доробку Микити Шаповала (початок ХХ ст.) *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут": збірник наукових праць. Політологія. Соціологія. Право*, 1(5), 49-53.
6. Юренко, О. (2001) Проблема національної ідентичності у соціологічному доробку Микити Шаповала (1920-ті роки). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка*, 11, 12-16.

Тема 12. Соціологія в Радянській Україні.

Соціологія в Україні за радянської доби – структура та статус. Галузеві напрямки соціології, що (не)розвивались. «60-ті» роки ХХ століття для соціології – відлига у науці чи тимчасове пом'якшення заборон. Зв'язок соціологічного знання з суміжними дисциплінами. Можливості українських вчених навчатися та розширювати спектр соціологічного пізнання за радянської доби. Жіноче обличчя соціології: зусилля та здобутки соціологинь у розбудові науки

Питання для самоконтролю

1. Який статус мала соціологія як наука у радянський період?
2. Які галузі соціологічного знання найбільшою мірою розвивались у радянський період?
3. Яку структуру вбачали прийнятною для соціології радянські вчені?
4. Яким чином відбувалися контакти радянських вчених з європейськими та американськими соціологами?
5. Якими є здобутки таких соціологинь, як Тетяна Заславська, Наталя Паніна, Ірина Попова, Лідія Сохань, Олена Якуба? Як сучасна соціологічна спільнота вшановує їх пам'ять?

Література

Основна

1. Бурлачук, В., Іваненко, О., Рибщун, О. (2018). Українська радянська соціологія. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 281-351.
2. Вовканич, С. (2017) Творчий внесок Л.Олесевича як віддзеркалення розвитку соціологічної науки в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2, 175-184.
3. Сакада, М (2018) Тернистими стежками соціологічної науки (1960–1980-ті роки). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 190-201.

Додаткова

4. Інтерв'ю з Лідією Василівною Сохань: Життя як шлях само здійснення (2014). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4, 187-198
5. Кравченко, А. (2017) З історії радянської соціології: концепція стимулювання праці І.М.Попової. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 160-173.
6. Куценко, О. (2013). Тетяна Іванівна Заславська (1927–2013). Соціолог, який змінив світ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 200-203. Отримано з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2013_3_17
7. Поступний, О. (2019). Елена Александровна Якуба и Татьяна Ивановна Заславская: два взгляда на сущность социологии. *Український соціологічний журнал*, 19(1-2), 7-18. Отримано із: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/14665>
8. Лапан, Т. (2015) Розвиток вітчизняної соціології у 60–70-ті рр. ХХ ст.: історичний досвід Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 9, 131–137.
9. Рыбщун, А. (2010). Украинская социология. Традиции, факторы, ориентиры развития (советский и постсоветский периоды). Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.

Тема 13. Соціологія в незалежній Україні: сучасний стан та перспективи

Теорія та методологія сучасної української соціології: здобутки та виклики. Наукові центри та організації України, що здійснюють соціологічні дослідження. Інститут соціології НАН України: персоналії, здобутки, напрямки проведення соціологічних досліджень. Центри соціологічної освіти в Україні. Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія та сучасність; можливості та перспективи навчання. Сфери працевлаштування молодих соціологів в Україні. Соціологічна асоціація України. Кодекс професійної етики соціолога.

Питання для самоконтролю

1. Яким є стан розвитку теорії та методології соціології в Україні?

2. Перелічіть провідні соціологічні організації та заклади вищої освіти, що надають соціологічні послуги.
3. Яким є шлях факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка у русі до набуття автономії? Які унікальні можливості мають студенти факультету соціології у процесі навчання?
4. Що таке Соціологічна асоціація України? Хто має право вступу до даної організації?
5. Чому варто дотримуватись рекомендацій Кодексу професійної етики соціолога?

Література

Основна

1. Кодекс професійної етики соціолога (2004). Отримано з: <http://sociology.od.ua/index.php/norm-prav-dok/cod-soc.html>
2. Резнік, В. (2019). Відділ історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України: напрями досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 189-192.
3. Рибщун, О., Степаненко, В. (2018). Українська соціологія за часів незалежності. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 351-386.

Додаткова

4. Подшивалкіна, В. Бірюкова, М. (2013). У пошуках метазад сучасної соціології, або стосовно практиологічного потенцілу української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 110-124.
5. Поступний, О. (2017). Викладання соціології в Україні: стан та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 38, 140-147.
6. Степаненко, В. (2012). “Українська соціологія — Ваша думка”: результати опитування експертів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 194-208.
7. Ядранський, Д. (2015). Історія, сучасність та перспективи вищої освіти в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 212-115.

5. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЗАГАЛЬНОГУМАНІТАРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Тема 1. Загальні особливості та передумови розвитку соціологічної думки України.

Семінарське заняття 1.

Тема: Розвиток та становлення соціологічної науки в Україні: засадничі аспекти

Питання для обговорення:

1. Вступ до дисципліни: методичні та концептуальні аспекти викладання «Історія соціології в Україні».
2. Базові етапи розвитку соціологічної думки в Україні та складнощі визначення їх меж.
3. Українська соціологія чи соціологія в Україні: коректність вжитку понять
4. Історико-регіональні особливості становлення соціології в Україні та їх вплив на розвиток науки

Література

Основна

1. Захарченко, М.В. (1996). Особливості формування, розвитку та досліджень історії соціологічної думки в Україні. *Соціологічна думка України: Навч.* Київ: Заповіт. 10-33.
2. Мороз, Є. (2019). Методичні та концептуальні аспекти викладання дисципліни «Історія соціології в Україні». *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 1-2. (40-41), 101-110.

Додаткова

3. Степаненко, В., Рибшун, О. (2009). Українська соціологія: суспільно-історичний та ідеологічний контексти розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг,* 2, 67-95.
4. Танчер, В. (1998). Соціологічна думка України на тлі світової соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 1-2, 18-26.

Тема 2. Значення Кирило-Мефодіївського братства для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні

Семінарське заняття 2.

Тема: Утопічна модель панслов'янської федерації Кирило-Мефодіївського братства

Питання для обговорення:

1. Ключові ідеї праці М.Костомарова «Книга буття українського народу»: здійсніть аналіз тексту, визначивши його: а) стиль; б) жанр; в) форму; г) аудиторію; д) мету; е) засоби прямого та непрямого донесення думки; є) способи аргументування та доведення позицій.
2. Виокремлення чинників української недержавності та план дій подальших соціальних реформ
3. Київ – столиця федерації слов'янських народів.
4. Критична оцінка моделі майбутнього українського суспільства в працях представників Кирило-Мефодіївського братства

Література

1. Захарченко, М.В. (1996). Розвиток національно-визвольної ідеології. Значення програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, праць М.Костомарова, творчості Т. Шевченка і П.Куліша для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні. *Соціологічна думка України: Навч. Посібник.* Київ: Заповіт, 198-205.

2. Костомаров, М. (1990). *Книга буття українського народу. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.* Київ: Наук. думка. Т. 1. 250-258. Отримано з: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>
3. Супронюк, О. (2017). «Книга буття українського народу». До 200-річчя з дня народження Миколи Костомарова. Отримано з: <http://www.nbu.gov.ua/node/3516>

Тема 4. Соціологічна проблематика у творчості Олександра Потебні

Семінарське заняття 3.

Тема: Соціолінгвістична концепція Олександра Потебні

Питання для обговорення:

1. Основи людської комунікації та розуміння. **Завдання.** Студентська група ділиться на 2-3 підгрупи по 6-8 осіб в кожній (залежно від кількості осіб). Одній з осіб (реципієнту комунікації) надається папірець, де описано реальну новину з українських медіа.

Приклад новини:

«...У столичному супермаркеті кіт влаштував дегустацію ковбас прямо на прилавку, а покупці встигли відзняти ласуна на відео та викласти ці кадри в інтернет. Котик обрав сосиски за майже 110 гривень. Така ситуація відбувається не вперше: поміж крупами літали горобці, миші поласували наборами суші. Працівники супермаркету не в захваті, бо покупці після побаченого на відео купувати у відділі нічого не ризикують. У свою чергу волонтери побоюються, що тваринам за це можуть помститися і обговорюють майбутній мітинг на захист kota, мишей та птахів».

Студент(-ка) (вже у статусі комунікатора) повинна пошепки розповісти її по пам'яті іншій особі з групи. Так відбувається передача інформації від студента до студента. Останній реципієнт розповідає вголос почуту новину. На основі опрацьованої літератури до семінару студенти повинні оцінити характер та міру втрати інформації та пояснити, чому так відбулося.

2. Структура слова та процес словотворення.

3. Уявлення про націоналізм та денаціоналізацію О.Потебні в контексті проблематики збереження національної ідентичності українців

Література

Основна

1. Захарченко, М.В. (2018). Соціологічні проблеми у творчості О.Потебні. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 62-74.
2. Мороз, Є., Коваль, М., Хелашвілі, А. (2017). До проблеми збереження національної ідентичності в контексті цивілізаційних трансформацій: соціологічна спадщина Олександра Потебні. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Vol. 4, Iss. 5. 156-160.
3. Мороз, Є., Литвинчук, Д., Малооголовчук, Т. (2017). Реконструкція уявлень про націоналізм та денаціоналізацію О.Потебні в контексті проблематики збереження національної ідентичності українців. *Політичне життя*, 3, 102-108.

Додаткова

4. Ушкалов, Л.В. (2015). Потебня і Скворода: ловитва невловного птаха. Отримано з: <https://kharkiv-nsru.org.ua/archives/3853>
5. Фізер, І. (1991). Естетична теорія Олександра Потебні: дериват «берлінської школи» чи концептуальне переосмислення її основних тверджень? До 100-ліття з дня смерті О. Потебні 1835—1891. *Сучасність*. 12, 37—45.
Отримано з: http://shron2.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1991_N12_368.pdf

Тема 5. Соціологія Михайла Драгоманова

Семінарське заняття 4.

Тема: Соціологія Михайла Драгоманова

Питання для обговорення:

1. Історія святкування дня українського соціолога і роль Михайла Драгоманова в обґрунтуванні дати святкування.
2. Уявлення про соціологію як науку за Михайлом Драгомановим. *До якої парадигми можна віднести позиції автора? Чи актуальні на сьогодні його погляди щодо статусу та методів соціології?*
3. Концепція соціології релігії за М. Драгомановим.
4. Евристичний потенціал методів дослідження М. Драгоманова.

Література

Основна

1. Батаєва, К., Молчанов, М. (2018) Соціологічні погляди М. Драгоманова *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 20-62.
2. Судин, Д. (2016) Точки відліку української соціології. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. Отримано з: <http://uamoderna.com/blogy/danilo-sudin/day-of-sociology>
3. Батаєва, К. (2015). Проблема церковно-державних відносин у соціології релігії М. Драгоманова. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2, 164-174.

Додаткова

4. Гирич, І.М. (2014). Драгоманов: радикальне, космополітичне, національне. Федералізм як неминучий етап на шляху до кінцевої окремішності. *Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ - початок ХХ ст.)*, Київ: Український письменник, 269-276.
5. Драгоманов, М. (2000). Нарис української соціалістичної програми. *Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть*. 39-40. 671-688.
6. Карабанов, М.М., Радько П.Г. (1999). Ідеї незалежності та державності в концепції демократичного федералізму М. Драгоманова. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 48, 49-52.

Тема 6. Соціологічні погляди Івана Франка

Семінарське заняття 5.

Тема: Аналіз основних ідей праці «Що таке поступ?» І. Франка

Питання для обговорення:

1. Історія людства: чинники еволюції.
2. Критика соціальних моделей оптимального суспільства.
3. Оцінка міри актуальності ідей І. Франка.

Література

Основна

1. Франко, І. (1986). Що таке поступ? *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 300 – 348.

Додаткова

2. Артюх, В. (1998). Ще раз про розуміння поступу Іваном Франком. *Людинознавчі студії*. 18, 64-78.
3. Захарченко, М.В. (1996). Соціологічні погляди І. Франка. *Соціологічна думка України: Навч. Посібник*. Київ: Заповіт. 277-292.

Тема 7. Соціологічна концепція Богдана Кістяківського.

Семінарське заняття 6.

Тема: Статус та проблеми соціології як новітньої науки про суспільство у праці Б. Кістяківського «Проблеми та завдання соціально-наукового пізнання»

Питання для обговорення:

Розглянути першоджерело і дати відповіді на такі питання: а) який характер кризи фіксує автор у творі? б) якої галузі знання стосується ця криза? в) як автор оцінює евристичний потенціал таких сучасних для нього напрямків, як релігійний містицизм, прагматизм, позитивізм, натуралізм, соліпсизм, психологізм, марксизм та соціальна філософія? г) з поглядами яких авторів Б.Кістяківський погоджується? д) який спосіб вбачає автор ефективним для боротьби з наявною кризою?

Література

Основна

1.Бурлачук, В.Ф. (2018). Б.Кістяківський та його проект створення наукової соціології *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 141-166.

2.Кістяковский, Б. (1992). Проблемы и задачи социально-научного познания. *Філософська і соціологічна думка*. 1-2.

Отримано з: https://books.google.com.ua/books?id=TZ_bRfBvjaQC&pg=PA98&dq

Додаткова

3.Ройко, Т.В. (2007). Б.Кістяківський про застосування категорії «належне» в соціальних. *Віче*. 12, 33-36.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

ПЕРСОНАЛІ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У ХХ-ХХІ ст.

Тема 8. Період формування української академічної соціології ХІХ – поч.. ХХ ст. Семінарське заняття 7.

Тема: Академічний етап розвитку української соціології: здобутки та проблеми розвитку.

Питання для обговорення:

1. Академічний етап розвитку соціології в західній Європі та Україні: порівняльний аналіз. Чи доцільно виділяти в українській соціології класичний етап?

2. Перші українські соціологічні організації: характеристика напрямів дослідження.

3. Перешкоди становлення соціології як науки в Україні.

Література

Основна

1. Білецький, В. (2019). Українська академічна соціологія кінця ХІХ - початку ХХ ст. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка: наукове видання*, Том 46, 232-246.

2. Судин, Д. (2012). Женевський період діяльності Українського Соціологічного Інституту (серпень 1919 - березень 1920 рр.). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна*, 6, 37-50.

3. Шелухін, В. (2019). Український соціологічний інститут і український інститут громадознавства у документах: до століття першої професійної організації в Україні. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали ХVІ Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання»*, Київ:Логос, 16-18.

Додаткова

4.Гансова, Е.А. (2000). Соціологічні школи та напрямки в Україні наприкінці ХІХ- початку ХХ століть (Соціологія в Україні чи українська соціологія?): Навч. Посібник. Одеса: Астропринт. 20-27

Тема 9. Соціологічна концепція Михайла Грушевського

Семінарське заняття 8.

Тема: "Генетична соціологія" М.Грушевського

Питання для обговорення:

На основі читання уривку першоджерела М.Грушевського «Генетична соціологія» дати відповіді на питання:

1. Яких авторів європейської соціальної думки вчений критикує, а з ким погоджується?
2. Як автор оцінює можливості існування соціологічних законів?
3. Що означають поняття «моногенізм», «полігенізм»? Які соціологічні поняття-аналогії ми використовуємо сьогодні для позначення феноменів, про які веде мову М.Грушевський?
4. Як автор оцінює феномен расизму?
5. Які основні завдання молодого науки соціології описує М.Грушевський?
6. Чи актуальні погляди М.Грушевського на сьогоднішній день?

Література

1. Грушевський, М. (1921). Загальне. Соціологічний закон чи ритм соціального життя. *Початки громадянства: (генетична соціологія)*. Відень: Український Соціологічний Інститут. Отримано з: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=000007.21-27.
2. Степаненко, В.П. (2018). М.Грушевський як історик-соціолог. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 74-115.

Тема 10. Соціологія політики В'ячеслава Липинського

Семінарське заняття 9.

Тема: Концепція українського суспільного розвитку у працях В.Липинського

Питання для обговорення:

1. Критика демократичного устрою в Україні: конструктивні засади. Чи можна погодитись з поглядами В.Липинського? Чи актуальна ця ідея для сучасної України?
2. Чи передбачають консервативні погляди В.Липинського заперечення нововведень та інновацій? Обґрунтувати на основі тез першоджерел.
3. Навести сучасні приклади «войовників-продуцентів», «войовників-НЕпродуцентів», «НЕвойовників-продуцентів» та «інтелігентів». Поміркуйте про критичні аспекти даної типології.

Література

Основна

1. Бурлачук, В.Ф. (2018). Соціологія політики В. Липинського *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 184-237.
2. Липинський, В. (2000). Націоналізм. Патріотизм. Шовінізм. *Хроніка-2000*, 39-40. 717-719.
3. Липинський, В. (1928). Хам і Яфет з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Накладом «Поступу».

Додаткова

3. Гирич, І. (2014). Український консерватизм: ідея територіалізму і В. Липинський. *На шляху до синтезу суспільної теорії і соціальної злагоди. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX - початок XX ст.)*. Київ: Український письменник, 362-366.
4. Липинський, В. (1993). Листи до братів хліборобів: (фрагменти). *Хроніка '2000*. 3-4 (5-6). 158-191.
5. Поліковський, М., Граб, С. (2015). В'ячеслав Липинський як ідеолог українського консерватизму. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка": збірник наукових праць*. Львів, 824, 392-397.
6. Ситник, О. (2011). В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності. *Українознавчий альманах Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*, 5, 108-111.

Тема 11. Соціологічна система Микити Шаповала

Семінарське заняття 10.

Тема: Образ науки соціології за М.Шаповалом.

Питання для обговорення:

1. Якою є структура науки соціології за М.Шаповалом? Як можна співвіднести елементи цієї структури з сучасним уявленням?
2. Що таке соціальний акт? Спільне та відмінне між соціальним актом та соціальною дією за Максом Вебером.
3. Що таке скупчення? Які типи скупчень виділяє автор? Поєднати кожен з типів скупчення з сучасними поняттями («соціальна група», «соціальна категорія», «соціальний інститут», «соціальна організація» та ін.).
4. Як М.Шаповал визначає поняття «людина», «індивідуальність» та «особистість»? Чи актуальний його підхід щодо сучасної інтерпретації даних понять? Поняття «особистість» за М.Шаповалом більшою мірою ближче до соціологічної чи психологічної сучасної його інтерпретації?

Література

1. Захарченко, М.В. (2018). Соціологічна концепція М.Шаповала. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 166-184.
2. Шаповал, М. (1996). Загальна соціологія. Київ: Український центр духовної культури. 25-27, 30-35, 161-168.

Тема 12. Соціологія в Радянській Україні.

Семінарське заняття 11.

Тема: Розвиток української соціології за радянського етапу. Жіноче обличчя соціології: зусилля та здобутки соціологинь у розбудові науки

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика радянського етапу становлення соціології в Україні.
 2. Жіноче обличчя соціології: зусилля та здобутки соціологинь у розбудові науки.
- Завдання.** Студенти діляться на 3-4 групи, кожна з яких повинна попередньо підготувати та представити презентацію здобутків однієї з класиків української соціології, діяльність якої почалася за радянської доби. Студенти повинні представити сферу наукових інтересів цієї соціологині, її коротку біографію, етичні критерії діяльності, а також опрацювати на вибір одну з її статей. Серед персоналій студентам запропоновано ознайомитись зі здобутками таких визначних вчених, як Тетяна Заславська, Лідія Сохань, Наталія Паніна, Ірина Попова, Олена Якуба. Однак кінцевий вибір залишається за студентською підгрупою.

Література

(обирається студентом(-ою) з рекомендованого переліку залежно від вибору теми презентації)

1. Бурлачук, В., Іваненко, О., Рибщун, О. (2018). Українська радянська соціологія. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 281-351.
2. Загороднюк, Т. (2012) Соціологія Н.В.Паніної: вибрані праці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 209-214.
3. Інтерв'ю з Лідією Василівною Сохань: Життя як шлях самоздійснення (2014). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4, 187-198
4. Кравченко, А. (2017) З історії радянської соціології: концепція стимулювання праці І.М.Попової. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 160-173.
5. Куценко, О. (2013). Тетяна Іванівна Заславська (1927–2013). Соціолог, який змінив світ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 200-203. Отримано з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2013_3_17

6. Поступний, О. (2019). Елена Александровна Якуба и Татьяна Ивановна Заславская: два взгляда на сущность социологии. *Український соціологічний журнал*, 19(1-2), 7-18. Отримано із: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/14665>
7. Сакада, М (2018) Тернистими стежками соціологічної науки (1960–1980-ті роки). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 190-201.

Тема 13. Соціологія в незалежній Україні: сучасний стан та перспективи

Семінарське заняття 12.

Тема: *Сучасні перспективи професійної самореалізації молодого українського соціолога.*

Питання для обговорення:

1. Соціологічна освіта в Україні: загальна характеристика стану та проблем.
2. Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія та сучасність. Пам'яті викладачів-вчених факультету (Олена Жулькевська та Валентин Тарасенко).
3. Можливості та перспективи навчання на факультеті соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Які освітні програми наявні на факультеті? У чому принципова різниця бакалаврату та магістратури? Що таке PhD програма? Які зв'язки має факультет соціології з провідними освітніми закладами світу? Які можливості для наукової та публікаційної активності наявні на факультеті?*
4. Провідні соціологічні організації України: персоналії та напрями діяльності (на основі аналізу сайтів). Проблема функціонування псевдосоціологічних організацій.
5. Конкурс «Кращий молодий соціолог року». Премія імені Наталії Паніної. Премія імені Ірини Попової.

Література

Основна

1. Резнік, В. (2019). Відділ історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України: напрями досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1, 189-192.
2. Рибшун, О., Степаненко, В. (2018). Українська соціологія за часів незалежності. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 351-386.
3. Поступний, О. (2017). Викладання соціології в Україні: стан та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 38, 140-147.

Додаткова

4. Степаненко, В. (2012). “Українська соціологія — Ваша думка”: результати опитування експертів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 194-208.
5. Шевченко, С. (2017). Чи потрібна соціологам професійна етика (досвід викладача ВНЗ). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 38, 87-92.
8. Шульга, М, Етенко, Л. (ред.) (2019). Філософсько-соціологічне кредо Тарасенка Валентина Івановича. Київ: Інститут соціології НАН України.
6. Ядранський, Д. (2015). Історія, сучасність та перспективи вищої освіти в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2015, 212-115.

6. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Завдання для самостійної роботи є необхідною складовою освоєння тематичних блоків дисципліни «Історія соціології в Україні». У ньому наявні різні форми роботи студента: як теоретичні (написання есе та аналітичних текстів), так і вирішення завдань у різних формах. Завдання виконуються після опрацювання літератури до кожної теми і за необхідності передбачають консультації з викладачем. Виконані завдання не оцінюються. Мета їх виконання – посилення знання з тематичних блоків дисципліни.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЗАГАЛЬНОГУМАНІТАРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Тема 3. Соціологічні погляди Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша

Завдання:

1. Виписати по 10 переваг та недоліків проживання у місті. Порівняти отриманий результат з позиціями П.Куліша (на основі читання першоджерела «Листи з хутора» П.Куліша). За якими позиціями Ваша думка збіглася з позиціями П.Куліша, а де ваші погляди відмінні?
2. Після прочитання першоджерела «Дві руські народності» М.Костомарова заповнити таблицю 1 цитатами або ж власними міркуваннями:

Таблиця 1 Порівняння ментальних рис українців та росіян за М.Костомаровим

Критерії порівняння	українці	росіяни
матеріалізм / ідеалізм		
колективізм / індивідуалізм		
духовність / практицизм		
ставлення до природи		
родинні стосунки		
пояснення надприродного		
підпорядкування та панування, прихильність до владних авторитетів		
естетика, фантазійність та мистецтво		
здатність до державотворення		
толерантність до інакших		

Література

1. Костомаров, М. (1920). Дві руські народності. Отримано з: <http://sites.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html>
2. Куліш, П. (1993). Хутірська філософія і відділена од світу поезія. *Хроніка* '2000. № 2(4) - 5(7).

Тема 4. Соціологічна проблематика у творчості Олександра Потебні

Завдання: на основі уявлень О.Потебні щодо політики денаціоналізації та деструктивного потенціалу монополії єдиної універсальної мови написати есе (обсягом до 2 сторінок, 12 шрифт, інтервал 1.5) на тему: «Як О.Потебня оцінив би наявний стан двомовності в Україні ХХІ століття?»

Література

1. Захарченко, М.В. (2018). Соціологічні проблеми у творчості О.Потебні. *Історія*

української соціології: навчальний посібник, Київ: Видавничий дім «Кондор». 62-74.

2. Мороз, Є., Литвинчук, Д., Малоголовчук, Т. (2017) Реконструкція уявлень про націоналізм та денаціоналізацію О.Потебні в контексті проблематики збереження національної ідентичності українців. *Політичне життя*, 3, 102-108.

Тема 5. Соціологія Михайла Драгоманова

Завдання:

1. Порівняти основні положення концепції соціальної еволюції, революції та прогресу Михайла Драгоманова з уявленнями класиків соціології (О.Конта, Г.Спенсера, К.Маркса). Виявити спільне та відмінне. Заповнити таблицю 2.

Таблиця 2 Порівняння поглядів М.Драгоманова з класиками європейської соціології

УЯВЛЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ ЕВОЛЮЦІЮ	
спільне у поглядах М.Драгоманова та Г.Спенсера	відмінне у поглядах М.Драгоманова та Г.Спенсера
УЯВЛЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ РЕВОЛЮЦІЮ	
спільне у поглядах М.Драгоманова та К.Маркса	відмінне у поглядах М.Драгоманова та К.Маркса
УЯВЛЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ПРОГРЕС	
спільне у поглядах М.Драгоманова та О.Конта	відмінне у поглядах М.Драгоманова та О.Конта

2. Проаналізуйте досвід побудови Швейцарією держави, федералістичний устрій якої був близьким до ідеалу держави за М.Драгомановим. Чи можливою є реалізація такої форми федералізму для України?

Література

1. Гирич, І.М. (2014). Драгоманов: радикальне, космополітичне, національне. Федералізм як неминучий етап на шляху до кінцевої окремішності. *Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ - початок ХХ ст.)*, Київ: Український письменник, 269-276.

2. Карабанов, М.М., Радько П.Г. (1999). Ідеї незалежності та державності в концепції демократичного федералізму М. Драгоманова. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 48, 49-52.

3. Батаєва, К., Молчанов, М. (2018) Соціологічні погляди М.Драгоманова *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 20-62.

Тема 6. Соціологічні погляди Івана Франка.

Завдання: прочитавши працю «Мислі об еволюції в історії людства» І.Франка здійснити порівняння з попередньо обговореними на семінарі положеннями праці І.Франка «Що таке поступ?» і виявити відмінні позиції автора щодо тематики еволюції та прогресу на різних етапах життя (тобто, порівняти думки «молодого» Франка з думками «старшого» Франка). Звернути особливу увагу на зміну поглядів автора щодо комунізму та соціалізму.

Література

1. Франко, І. (1986). Мислі о еволюції в історії людськості. *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 76 – 139.

2. Франко, І. (1986). Що таке поступ? *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 300 – 348.

Тема 7. Соціологічна концепція Богдана Кістяківського.

Завдання: На основі лекційного матеріалу та прикладів, які запропоновані у ньому здійснити аналіз будь-якої історичної події у контексті наукових категорій як пізнавальних засобів за Б.Кістяківським (історичну подію обираєте самостійно на Ваш вибір). Задля цього варто виявити: а) які позапросторові та позачасові категорії можуть ефективно описувати дану подію; б) характер причинно-наслідкового зв'язку даної події – необхідний чи випадковий. Тобто, виявити, чи є підстави стверджувати про ймовірну наявність дії соціального закону щодо даної події; в) наявність цінностей чи норм певного типу історичного суспільства, що вплинули на перебіг даної події.

Література

1. Бурлачук, В.Ф. (2018). Б.Кістяківський та його проект створення наукової соціології *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 141-166.

2. Кістяковский, Б. (1992). Проблемы и задачи социально-научного познания. *Філософська і соціологічна думка*. 1-2.

Отримано з: https://books.google.com.ua/books?id=TZ_bRfVvjaQC&pg=PA98&dq

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

ПЕРСОНАЛІ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У XX-XXI ст.

Тема 8. Період формування української академічної соціології XIX – поч.. XX ст.

Завдання: написати есе на тему: «Можливості розвитку української соціології за умови відсутності гальмівних факторів цензури та різних форм ідеологічного тиску» (обсягом до 2 сторінок, 12 шрифт, інтервал 1.5). Враховуючи тенденції розвитку соціології в Україні та напрями наукових інтересів українських вчених поміркуйте, як би розвивалась українська соціологія, якщо б суспільно-політичний розвиток нашої держави був подібний до розвитку індустріальних розвинених європейських суспільств без жорсткого контролю з боку владних суб'єктів, а також цензурних обмежень? Який вплив такі суспільні тенденції мали б на розвиток науки? У якій парадигмальній площині розвивалась би українська соціологія?

Література

1. Білецький, В. (2019). Українська академічна соціологія кінця XIX - початку XX ст. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка: наукове видання*, Том 46, 232-246.

2. Шелухін, В. (2019). Український соціологічний інститут і український інститут громадознавства у документах: до століття першої професійної організації в Україні. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання»*, Київ: Логос, 16-18.

Тема 9. Соціологічна концепція Михайла Грушевського

Завдання: на основі читання першоджерела М.Грушевського «Генетична соціологія: основи громадянства» здійснити огляд таких питань: а) механізми соціальної еволюції, їх вплив на конкретних прикладах; б) стадії розвитку суспільності; в) прояв процесів соціальної інтеграції та диференціації на конкретних прикладах.

На основі прочитаного виконати таке **завдання:**

Визначте, які фактори призвели до утворення (+), а які – до занепаду (-) родово-племінної організації за М.Грушевським. У клітинці перед кожним з положень поставте «+» або «-».

Серед наведеного знайдіть основне джерело розпаду родово-племінної організації, підкресліть його.

- економічна диференціація
- розвиток особистої власності
- утворення спільного культу
- необхідність захисту від ворогів
- виокремлення сім'ї із племені (моногамія)
- скупчення людей
- зростання соціальних авторитетів
- переселення народів
- завойовницька діяльність

Література

1. Грушевський, М. (1921). Початки громадянства: (генетична соціологія). Відень: Український Соціологічний Інститут. 170-240. Отримано з: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgi-bin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=000007
2. Степаненко, В.П. (2018). М.Грушевський як історик-соціолог. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 74-115.

Тема 10. Соціологія політики В'ячеслава Липинського

Завдання: на основі читання першоджерел В.Липинського (обрати на вибір серед таких – «Листи до братів-хліборобів», «Хам і Яфет», «Націоналізм. Патріотизм. Шовінізм») написати есе на тему: «Україна: суспільство поневолене чи недержавне?» (обсягом до 2 сторінок, 12 шрифт, інтервал 1.5).

Література

1. Липинський, В. (1993). Листи до братів хліборобів: (фрагменти). *Хроніка '2000*. 3-4 (5-6). 158-191.
2. Липинський, В. (2000). Націоналізм. Патріотизм. Шовінізм. *Хроніка-2000*, 39-40. 717-719.
3. Липинський, В. (1928). Хам і Яфет з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Накладом «Поступу».

Тема 11. Соціологічна система Микити Шаповала

Завдання:

1. Поміркуйте щодо можливостей ідентифікації та співвіднесення авторських неологізмів у понятійному апараті загальної соціології М.Шаповала з актуальними сьогоднішньому формату загальної соціологічної теорії еквівалентними поняттями. В деяких випадках здійснити таке співвіднесення буде неможливим, або ж дуже умовним – якщо це так, окремо пропишіть це в таблиці. Заповніть таблицю 3:

Таблиця 3 Відповідність термінів загальної соціології М.Шаповала сучасному понятійно-категоріальному апарату соціології

Термін М.Шаповала	Сучасне поняття, яке відповідає або приблизно відповідає даному терміну
соціальний акт	наприклад: соціальна дія
скупчення	
чинники	

форми	
витвори	
соціографія	
соціотехніка	
передатчики (сполучники)	
шари	
агрегати	
соціальна сила	

2. Здійнити аналіз структури (змісту) праці М.Шаповала «Загальна соціологія». Поміркувати, які підручники з соціології за логікою викладення нагадує зміст цієї праці? До якої парадигмальної традиції можна віднести цю роботу? Які з розділів праці вже не є актуальними, а які – навпаки, зберігають актуальність?

Література

1. Захарченко, М.В. (2018). Соціологічна концепція М.Шаповала. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 166-184.
2. Шаповал, М. (1996). Загальна соціологія. Київ: Український центр духовної культури. 25-27, 30-35, 161-168, 366-367.

Тема 12. Соціологія в Радянській Україні

Завдання:

1. Визначте, чим посприяв, а у чому загальмував період 1960-1980 років становлення української соціології як повноцінної дисципліни.
2. Опишіть біографію типового соціолога(-ині)-науковця(-иці) радянського періоду. Освіту за яким фахом він мав(-ла)? Як міг(-ла) підвищити свою кваліфікацію? Якою тематикою займався(-лася)? Які труднощі мав(-ла) на шляху професійного становлення? Що критикував(-ла), а які позиції становили підґрунтя його (її) наукових інтересів? Поміркуйте як гендерна належність могла вплинути на науковий аспект біографії цієї особи? (за основу можна взяти, наприклад, біографічний виклад представлений у статтях: а) Вовканич, С. (2017) Творчий внесок Л.Олесевича як віддзеркалення розвитку соціологічної науки в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2, 175-184 або б) Інтерв'ю з Лідією Василівною Сохань: Життя як шлях самоздійснення (2014). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 4, 187-198)

Література

1. Бурлачук, В., Іваненко, О., Рибщун, О. (2018). Українська радянська соціологія. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 281-351.
2. Вовканич, С. (2017) Творчий внесок Л.Олесевича як віддзеркалення розвитку соціологічної науки в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2, 175-184.
3. Інтерв'ю з Лідією Василівною Сохань: Життя як шлях самоздійснення (2014). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 4, 187-198
4. Лапан, Т. (2015) Розвиток вітчизняної соціології у 60–70-ті рр. ХХ ст.: історичний досвід Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 9, 131–137.
5. Сакада, М (2018) Тернистими стежками соціологічної науки (1960–1980-ті роки). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 3, 190-201.

Тема 13. Соціологія в незалежній Україні: сучасний стан та перспективи

«Кодекс професійної етики соціолога» – базові положення та специфіка його використання у практичних ситуаціях.

Завдання: Виписати десять практичних ситуацій, що стосуються діяльності соціолога (проблеми або дилеми), вирішення яких було описано в положеннях Кодексу професійної етики соціолога. Біля кожної дилеми позначити вірний, на Ваш погляд, спосіб вирішення ситуації з вказуванням статті Кодексу, яка регулює коректний вихід з заданої ситуації.

НАПРИКЛАД: *Читаючи соціологічний журнал за 2010 рік мною було помічено факт плагіату у одній зі статей. Чи є це порушенням? Якщо так, то чи можу я звернутись до Комісії з професійної етики САУ із заявою про це?*

Так, за пунктом Кодексу професійної етики соціолога – «4.12. Плагіат і привласнення в будь-яких формах чужих ідей, текстів, методик і даних досліджень неприпустимі й несумісні з професійною діяльністю соціолога» - виявлено, що це порушення. Однак, у пункті 9 розділу «Відповідальність за порушення Кодексу професійної етики соціолога» сказано, що «Жодна заява не розглядається, якщо минуло понад три роки після факту неетичної поведінки або виявлення цього факту». З часу друку журналу пройшов тривалий період, тож мою заяву не приймуть. Однак, я можу звернутися з відповідною заявою до редакції журналу.

Література

1. Кодекс професійної етики соціолога (2004). Отримано з:
<http://sociology.od.ua/index.php/norm-prav-dok/cod-soc.html>

7. ТЕСТУВАННЯ

Тестування – спосіб визначення рівня знань і вмінь студентів за допомогою питань, які передбачають вибір (однієї або більше) альтернативи серед запропонованих варіантів, які містять хибні та вірні відповіді на питання.

Вимоги та правила проходження тестування студентами:

- Робота виконується студентом індивідуально у письмовому вигляді.
- Тестове питання має одну або більше вірних відповідей. Про це додатково вказано в кожному питанні окремо.
- Тест виконується на семінарі, за 30 хвилин до завершення заняття після обговорення питань, винесених на семінар.
- У кожній роботі наявний певний «резерв» балів, які дозволяють студенту помилитися двічі, проте не втратити максимальну кількість балів.

ПРИКЛАДИ ТЕСТОВИХ ПИТАНЬ

- 1. Яку соціальну групу критикував В.Липинський за нездатність очолювати українську державу? (одна вірна відповідь)**
 - A. Інтелігенцію
 - B. Пролетаріат
 - C. Націоналістів
 - D. Демократів
- 2. Який з наведених компонентів був відсутній у структурі трирівневої моделі соціології як науки в 70-их роках ХХ століття в Україні? (одна вірна відповідь)**
 - A. позитивна філософія
 - B. історичний матеріалізм як загальносоціологічна теорія
 - C. галузеві соціологічні теорії
 - D. конкретні соціологічні дослідження (прикладний інструментарій)
- 3. Які з наведених нижче держав були близькими до розуміння М.Драгомановим ідеальної форми державної організації? (дві вірні відповіді)**
 - A. Німеччина
 - B. Швейцарія
 - C. Козацька Республіка
 - D. Австро-Угорщина
 - E. Російська імперія
 - F. Україна
 - G. Римська імперія
- 4. Оберіть з наведених варіантів приклад, що НЕ відображає поняття "соціальний акт" за М.Шаповалом. (одна вірна відповідь)**
 - A. традиція «викупу» нареченої перед весіллям
 - B. випадкове зіткнення двох лижників на гірському схилі
 - C. спортивне тренування під керівництвом тренера
 - D. романтичне побачення
 - E. участь у профспілковому страйку.

8. АНАЛІТИЧНЕ ПІДСУМКОВЕ ЗАВДАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ

Аналітичне підсумкове завдання з дисципліни – письмовий виклад у формі наукових тез роботи з подальшою перевіркою викладачем та дискусійним обговоренням на семінарі.

Мета підготовки студентами аналітичного підсумкового завдання – продемонструвати вміння аргументованого представлення власної думки з опорою на базові знання та опрацьовану літературу щодо специфіки генези та становлення соціології в Україні.

Автором(-кою) при роботі над аналітичним підсумковим завданням мають бути продемонстровані наступні навички та вміння:

- робота з першоджерелами;
- аналіз та узагальнення отриманих знань з дисципліни;
- порівняння характеристик персоналій, ідей та епох;
- критичне мислення;
- вміння написання текстів у науковому стилі;
- обґрунтування власної думки за умов відсутності регламентованої науковим співтовариством єдиної вірної позиції з певного питання.

Обсяг аналітичне підсумкове завдання - від 3 сторінок (від 4000 знаків з пробілами; шрифт Times New Roman, 14, інтервал 1,5; поля: ліве – 2,5 см, праве – 1 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.).

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО АНАЛІТИЧНОГО ПІДСУМКОВОГО ЗАВДАННЯ

Робота здійснюється індивідуально.

Завдання: написати аналітичну роботу у формі наукових тез на тему «Український «Огюст Конт»: кого варто вважати першим вітчизняним соціологом?»

Вимоги до виконання аналітичного підсумкового завдання:

- Структура роботи повинна містити такі елементи:**
 - ✓ **Вступ (постановка проблеми).** Чому це питання є актуальним і не має єдиної усталеної позиції серед українського наукового співтовариства? Чи взагалі доцільно виділяти одну особу як «першого» соціолога(-иню) і вести символічний відлік становлення соціології саме від нього?
 - ✓ **Основна частина.** Виклад власних думок з опорою на опрацьований матеріал з дисципліни «Історія соціології в Україні», а також попередньо прослуханих дисциплін. Аргументація з посиланням на джерела щодо певної персоналії (або персоналій), або неможливість виділення такої (-их).
 - ✓ **Висновки.** Короткий огляд представлених у тексті ідей, що містять чітку відповідь щодо окресленої у вступі проблеми.
- При написанні роботи варто пам'ятати: наразі **не існує** єдиної вірної відповіді на поставлене питання, що ускладнює, але й водночас створює широку площину для творчого міркування студента. Тож, Ви можете довільно міркувати щодо даного питання, називаючи першим соціологом конкретну персоналію; кількох персоналій; аргументувати про некоректність поставленого питання загалом; стверджувати про ймовірну доцільність пошуку такої персоналії лише на сучасному етапі розвитку української соціології тощо;
- Головна вимога написання роботи – демонстрація знання основ прослуханої дисципліни засобом аргументації власних авторських позицій. Варто пам'ятати, що це

не журналістське есе, а наукові тези. Наприклад, якщо Ви стверджуєте, що першим українським соціологом варто вважати М.Грушевського, в такому разі у тексті повинно бути наведене доведення такої думки і дотичні міркування, чому так не можна назвати інших вчених (що у соціологічному доробку М.Грушевського було такого, чого не зробив ніхто інший до нього?);

- Стиль викладання – науковий;
- При написанні роботи варто пригадати тематичні матеріали з дисципліни «Історія соціології», які спрямовані на виявлення дискусій щодо академічного початку соціології як науки з аргументацією критеріїв, які закладено в основу «виявлення» першого соціолога. (Наприклад, можна ознайомитись з працею: Тарасенко, В.І. (2005). Проблема начала і самообґрунтування соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис*. 3,5-23).

- У тексті не допускається плагіат, проте допускається цитування та посилання на інші джерела (цитування і посилання – у сумі повинні становити не більше 15% від загального обсягу тексту роботи).

При наявності плагіату, цитування і посилання у сумі 16-25% від загального обсягу – максимально можлива оцінка знижується на 2 бали;

При наявності плагіату, цитування і посилання у сумі 26-40% від загального обсягу – максимально можлива оцінка знижується на 4 бали;

При наявності плагіату, цитування і посилання у сумі 41-60% від загального обсягу – максимально можлива оцінка знижується на 6 балів;

При наявності плагіату, цитування і посилання у кількості більше 60% від загального обсягу – робота автоматично оцінюється у 0 балів.

9. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Особливості становлення історії соціологічної думки в Україні.
2. Етапи та підходи до періодизації соціології в Україні.
3. Мета та основні напрямки діяльності Кирило-Мефодіївського братства.
4. Ідеї представників Кирило-Мефодіївського братства у «Книзі буття українського народу».
5. Участь М.Костомарова у Кирило-Мефодіївському братстві.
6. Порівняльний аналіз менталітетів етносів у праці “Дві руські народності” М.Костомарова.
7. Соціальні ідеї Пантелеймона Куліша.
8. Хуторська філософія Пантелеймона Куліша.
9. Зв'язок мови та мислення за О.Потебнею.
10. Структура слова та процес словотворення за О.Потебнею.
11. Нація та народ, критика денаціоналізації у концепції О.Потебні.
12. Міф, поезія та наука як три етапи розвитку суспільної свідомості за О.Потебнею.
13. Значення постаті Михайла Драгоманова у святкуванні Дня українського соціолога.
14. Сутність соціології за М.Драгомановим, її методи та предмет.
15. Трактатування характеру суспільної еволюції та прогресу за М.Драгомановим.
16. Соціологія релігії М.Драгоманова.
17. Анархізм та федералізм у творчості М.Драгоманова.
18. Спрямованість наукових інтересів І.Франка у галузі соціальних досліджень.
19. Предмет і сутність соціології за І.Франком. Місце соціології в системі наукового знання.
20. Уявлення про кризу в соціології та способи її подолання за Б.Кістяківським.
21. Логічні категорії спільності, необхідності і належності за Б.Кістяківським.
22. Академічний етап розвитку соціології в західній Європі та Україні: порівняльний аналіз.
23. Перші українські соціологічні організації: інституційні здобутки.
24. Перешкоди становлення соціології як науки в Україні.
25. Евристичний та інституціональний внески М.Грушевського.
26. Уявлення про соціологію як науку. Теорія генетичної соціології М.Грушевського.
27. Стадії та фактори розвитку суспільства в генетичній соціології М.Грушевського.
28. Специфіка поглядів В.Липинського, критика його ідей.
29. Ідея територіального патріотизму В.Липинського.
30. Типи державного устрою за В.Липинським. Уявлення про націю, цивілізацію та державу.
31. Політична еліта, аристократія та хліборобський клас. Критика інтелігенції при владі В.Липинським.
32. Структура та сутність соціології за М.Шаповалом.
33. Основні поняття соціології за М.Шаповалом.
34. Соціологія в Україні за радянської доби.
35. Жіноче обличчя соціології: зусилля та здобутки соціологинь у розбудові науки.
36. Теорія та методологія сучасної української соціології: здобутки та виклики.
37. Наукові центри та організації України, що здійснюють соціологічні дослідження.
38. Інститут соціології НАН України: персоналії, здобутки, напрямки проведення соціологічних досліджень.
39. Центри соціологічної освіти в Україні.
40. Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: історія та сучасність; можливості та перспективи навчання.
41. Соціологічна асоціація України. Кодекс професійної етики соціолога.

10. ОПОРНИЙ КОСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЗАГАЛЬНОГУМАНІТАРНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Тема 1. Загальні особливості та передумови розвитку соціологічної думки України.

Особливості становлення історії соціологічної думки в Україні у контексті проблем державотворення, цензури та гальмування у сфері розвитку науки та культури. Виокремлення етапів становлення соціології в Україні. Порівняння етапів розвитку української соціології з європейською. Специфіка тематичної та галузевої діяльності українських вчених. Проблеми дослідження соціологічної думки в Україні за радянського етапу та у наш час.

Особливістю становлення соціологічної думки в Україні був її тісний зв'язок з громадсько-політичною ситуацією в Україні. Так, більшість класиків соціології водночас займалися як громадською діяльністю, так і широким спектром загально-суспільствознавчих напрямків дослідження відповідно до запитів свого часу (в першу чергу це історія, філософія, право, лінгвістика, політологія тощо). Тож серед плеяди українських вчених складно знайти представника лише соціології як науки, у більшості випадків вчені ставили перед собою дослідницькі цілі і виконували їх з використанням *міждисциплінарного* арсеналу методів та інструментів.

Етапи розвитку соціологічної думки в Україні.

Хоч загальносвітові парадигмальні тенденції наукових запитів (позитивізм, еволюціонізм, марксизм, неокантіанство тощо) в Україні загалом, хоч і з деяким запізненням, але все ж відбувалось в тренді та ритмі європейської соціології, що стосується виокремлення етапів становлення науки – варто зафіксувати деякі вагомні відмінності. Нагадаємо, що зазвичай у європейській соціології виділяють протосоціологічний та чотири етапи офіційної соціології (за Ю.Давидовим)¹. В українській соціології вважаємо за доречне користуватися періодизацією, представленою вченими Інституту соціології НАН України, яка включає етапи: протосоціології; академічний; ранньо-радянський; радянський; сучасний².

Коротка характеристика етапів становлення української соціології включатиме лише загальний опис їх характеристик, оскільки більш ґрунтовно кожен з цих етапів буде розглянуто у процесі вивчення дисципліни.

Протосоціологічний етап. Триває приблизно до середини XIX століття. За М.Захарченко, перші спроби осмислення соціальної реальності можна віднайти за часів становлення Київської Русі у формі першої філософії прадавніх українців-слов'ян. Але цю першу спробу в жодному разі за масштабом впливу не можна порівняти з античною добою за її світовим здобутком та глибиною ідей. На відміну від античних греків та римлян, слов'яни не замислювались щодо абстрактних фундаментальних питань зародження всесвіту та місця у ньому людини. У них була відсутня віра в фатум; споглядальність, спрямована на пошуки пізнання самого себе тощо, натомість притаманна гармонія з довкіллям, культ природи, гедоністичний спосіб життя, релігійна толерантність.

У подальшому ж спроби осмислення соціальних аспектів у різних їх проявах можна пов'язати з діяльністю козацьких літописців (першої спроби історіографічних обстежень); етнографічних досліджень, а також освітньо-науковою плеядою вчених, вихідців з Києво-Могилянської Академії. Так, вагомні ідеї щодо природи соціальної нерівності, «сродної

¹ Давыдов. Ю. (ред.) (1997). История теоретической социологии. В 4-х томах. Том 1. Москва: Канон+.

² Степаненко, В., Рибшун, О. (2009). Українська соціологія: суспільно-історичний та ідеологічний контексти розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 67-95.

праці», «трьох світів» як структури суспільства відображені у соціально-філософському доробку Г.Сковороди (1722-1794). Серед них варто виокремити персоналії Ф.Прокоповича (1681-1736) та Г.Кониського (1715-1795), значним здобутком яких були спроби окреслити поняття соціальної дії, а також принципів концепції суспільного договору. Діяльність цих вчених була виразником того часу – якими б прогресивними та актуальними не були б їхні ідеї, все ж усі праці вчених були написані у ідеологізованій формі з відвертих схваленням політики російського уряду, що, вочевидь перекреслює значною мірою їх наукові здобутки.³

Академічний. Триває приблизно з другої половини ХІХ століття й до 1920-их років.

Даний етап є дуже цікавим і продуктивним (саме йому буде приділено більшу частину часу при вивченні даної дисципліни), і поєднує у собі як процеси адаптації та рецепції європейського соціологічного вчення українськими соціологами, так і академічні та інституційні досить вдалі спроби створення перших українських організацій, щоправда закордоном:

- ✓ Женевський гурток українських соціологів (м. Женева, 1880-ті роки ХІХ ст., пов'язаний з діяльністю М.Драгоманова);
- ✓ Український соціологічний інститут (м. Відень, 1919-1914, очолив М.Грушевський);
- ✓ Український інститут громадознавства (м. Прага, 1925-1932, створено М.Шаповалом).

Відверто кажучи, діяльність вчених у даних організаціях була переважно досить далекою від справді соціологічної. Однак, уже сама фіксація у словосполученнях слів «український» та «соціологічний» є надзвичайно важливим інституційним внеском та першими спробами співпраці вчених з розвинених індустріальних країн та українських дослідників.

На даному етапі українські вчені працювали за напрямками: антиурбанізму (П.Куліш); порівняння ментальностей різних націй як наслідку соціальних трансформацій (М.Костомаров); соціолінгвістичною проблематикою (О.Потєбня); політичною соціологією, пошуком та обґрунтуванням оптимальних форм державного устрою та правління (М.Драгоманов, В.Липинський); виокремлення механізмів еволюції людського поступу (І.Франко, М.Грушевський, К.Грушевська); гносеологічного осмислення самотності соціології як окремої науки (Б.Кістяківський); ідентифікації ознак нації (О.Бочковський, В.Липинський, В.Старосольський); пошуком законів соціального життя (М.Грушевський, Б.Кістяківський); виокремлення механізмів зміни еліти в контексті волюнтаристського підходу (В.Липинський); розбудови загальної соціологічної теорії на українському тлі (М.Шаповал) та багато іншого.

Варто зазначити, що більшість з класиків становлення та розбудови української соціології мають безпосереднє відношення до університету імені Св. Володимира (навчалися тут або працювали). Їх науковий доробок був досить плідним, випереджав час і подекуди навіть досягнення європейських колег, проте у загальних рисах біографію кожного з них можна коротко відобразити у нижче наведених положеннях, які б метафорично можна було б назвати «універсальним життєшляхом». З 20 років ХХ століття, за радянського періоду на більшість з наведених прізвищ було накладено ідеологічне табу; їхні праці з соціологічної тематики були категорично заборонені до читання, а за життя багатьом довелось фізично лишити Батьківщину - емігрувати з України. Лише з років незалежності України потроху соціологічний доробок вчених осмислюється та аналізується, хоча й успіхи в даній галузі (через нестачу фінансування та дещо інакшу орієнтацію наукового інтересу вчених) лишаються досить обмеженими. Власне, студенти добре знають «історика» М.Грушевського та «вічного революціонера» І.Франка, який написав «Фарбований лис». Однак, в межах даного курсу цікавим буде дізнатися щодо багатогранності творчості відомих українських

³ Ґрунтовно та вичерпно аналіз протосоціологічного етапу представлено тут: Захарченко, М. (1996). Протосоціологічні проблеми, ідеї, вчення часів Київської Русі. Соціетальна проблематика козацької доби. *Соціологічна думка України: Навчальний посібник*. Київ: Заповіт. 34-149.

вчених, соціологічна складова якої до років незалежності залишалася під жорсткою цензурною забороною.

Ранньо-радянський. Триває приблизно з 20-их років до кінця 50-их років ХХ століття.

Якщо попередній етап характеризується визначними внесками українських соціологів і загальним розквітом уваги та цікавості до суспільствознавчих досліджень, то ранньо-радянський період характеризується нічим інакшим, аніж нищенням усіх попередніх досягнень. На даному етапі саме слово «соціологія» було заборонено з таким міркувань:

- ✓ Соціологія вважалась наукою буржуазною, тобто західноєвропейською. Отже, за визначенням ставала наукою «ворожою», вивчення якої не могла допустити комуністична ідеологія;
- ✓ Соціологія передбачала активний розвиток теорії, зокрема фундаментальної. Проте, як вважалось за радянських часів, таких наукових пошуків суспільство не потребувало, адже уже мало у своєму арсеналі єдину, універсальну політ-економічну теорію (марксизм-ленінізм), де містились відповіді на усі питання щодо оптимальних засад суспільного устрою;
- ✓ Соціологія у самій своїй предметній основі містила положення, що суперечили комуністичній ідеології. Це зокрема уявлення про нерівність як базову суспільну основу; концепції прогресу; критика будь-якої ідеології тощо.

Окрім того, даний період характеризується чисельними репресіями, в результаті яких незаангажовані радянські вчені вимушено емігрують закордон (ілюстративним це є в контексті відомої біографії Пітіріма Сорокіна). Серед галузей знання розвиток мали лише марксистська теорія, яка досить швидко набула вияву в викривленій формі; деякі обмежені галузі соціально-економічних досліджень; дослідження праці.

Радянський. Триває приблизно з кінця 50-их років ХХ століття й до років становлення незалежності України.

Даний період характеризується значним послаблення тиску та репресій щодо соціологів того періоду, так званою «відлигою» щодо соціології (але це умовно, адже тиск у різний час за радянського етапу то послаблювався, то набував нових обертів). Для даного етапу характерним є:

- ✓ Серед галузевих соціологічних напрямків найбільших досягнень набуло вивчення *соціології праці*. Крім того, розвивались такі напрямки, як соціологія молоді; соціологія дозвілля; соціальна психологія; економічні дослідження тощо. Можна загалом довго перелічувати увесь пласт досліджень вчених того часу, варто ж зауважити лише таке – під знаком заборони перебували ті галузі, які ніби не набували проблематичності у радянському суспільстві. Так, злочинність, маргінальна особистість, міграції, конфлікти – усе це з точки зору тогочасної ідеології не мало актуальності (тобто у радянському суспільстві таких проблем не існувало – тож немає сенсу це вивчати), отже, було вивчено дуже обмежено;
- ✓ Можна спостерігати значущий розрив між досить високим рівнем розвитку практичних та емпіричних соціологічних досліджень (зокрема – розвитку інструментарію, методики, технік, тощо) та фактично відсутньою увагою до фундаментального та теоретичного розрізу знання. Причина лишалася незмінною – уже «існує» єдино правильна теорія економічного матеріалізму;
- ✓ Знайомство радянських вчених з європейськими доробками відбувається у досить специфічній формі – критики закордонних текстів, чого від них вимагала комуністична ідеологія. Крім того, в цей період відбуваються нечисленні, але все ж регулярні контакти радянських соціологів з закордонними (на конференціях, з'їздах та інших наукових заходах);
- ✓ Можна вважати, що соціологія в межах цього періоду потроху «виростала» з філософських студій. Це ілюстративно можна спостерігати на прикладі становлення інституту соціології НАН України, який виокремився аж в 1990 році з соціологічного відділення інституту філософії АН СРСР.

Сучасний. Триває від 1991 року й по сьогодні.

Більшою мірою тяжіє до позитивістської орієнтації, а також – парадигми структурного функціоналізму, тоді ж як інтерпретативні суб'єктивістські підходи розвиваються відносно нещодавно. Серед здобутків сучасного етапу можна перелічити: активну та досить продуктивну діяльність у галузі практичних соціологічних досліджень вчених провідних соціологічних організацій (Інститут соціології НАН України; Кантар TNS; Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка; Київський Міжнародний Інститут Соціології; Социс; Фонд "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва" та багато інших); систематичне та різностороннє дослідження процесів трансформації українського суспільства у проектах Інституту соціології НАН України; участь України у міжнародних порівняльних дослідженнях (European Social Survey); розвиток Соціологічної асоціації України з розробленим Кодексом професійної етики соціолога; розвинена мережа закладів вищої освіти, що навчають соціологів. Складнощі розвитку української соціології також досить численні: відсутність фінансування та зацікавлення владних структур у соціологічних прогнозах та порадах; деяке запізнення у сприйнятті парадигмальних трендів українськими вченими (що обумовлено відсутністю доступу за радянської доби до актуальних текстів); наявність й по сьогодні «білих» плям та перекосів у знаннях соціологів щодо актуальних тематичних напрямків розвитку науки; проблеми з формуванням позитивної репутації соціолога, що обумовлено як неінформованістю українців стосовно даної галузі знань, так і поширенням «псевдосоціологів», які сфабрикованими результатами досліджень плондрують образ наукової спільноти. Безумовно, широкий спектр досягнень та проблем української соціології за сучасного етапу не вичерпується даним досить стислим оглядом і буде продовжено на семінарських заняттях та у формі виконань самостійних завдань.

Тема 2. Значення Кирило-Мефодіївського братства для формування соціально-політичної та соціологічної думки в Україні

Мета та основні напрямки діяльності Кирило-Мефодіївського братства, основні представники. Онтологічні фактори впливу та засади уявлень представників Кирило-Мефодіївського братства щодо моделі ідеального суспільства. Ідея про панслов'янську федерацію «братських» народів. «Книга буття українського народу».

Перехід від протосоціологічного етапу до класичного у європейській соціології відбувався зусиллями перших соціологів, що, не зважаючи на сумнівність евристичних авторських концептуальних положень, все ж створили проект нової науки, окресливши актуальність та нагальність побудови останньої. Що ж стосується української соціології, то у ХІХ столітті вона була «розпочата» спробами представників української інтелігенції, які, не позиціонуючи себе соціологами, у намаганні побороти антагонізми рабської деспотичної політичної ситуації як один з методів обирали написання наукових праць з проблематики подолання прірви соціальної нерівності, виявлення ефективного способу проведення реформ та окреслення напрямків суспільної еволюції тощо. Так, можна стверджувати, що академічний етап розвитку соціології в Україні характеризувався активною *громадсько-політичною діяльністю* перших вітчизняних соціологів.

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, радикальної таємної громадської організації інтелігенції, за стратегічну мету містила у собі розбудову панслов'янської конфедерації держав зі спільним етнічним корінням. Тому помилкою є вважати за головну мету братства виборювання незалежності України (мабуть, такі радикальні цілі ставив перед собою хіба що Т.Шевченко). Враховуючи освіченість та високе походження представників товариства – серед їх доробку можна відшукати праці, які містять у собі значущу цінність в контексті аналізу вагомих проблем суспільства того часу.

Загалом, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства становила настільки строкату кагорту різнонаправлених стилів та напрямків теоретизування, що важко виділити спільні риси, які б об'єднували представників організації у інтелектуальну єдність. Тим не менш, фактори, що чинили вплив та обумовлювали діяльність братчиків були такими:

- *релігійний елемент* розбудови майбутнього суспільства на основі етики та засад християнської віри;
- *романтизм та ідеалізація* прогнозованої моделі майбутнього, що, з одного боку, а) було впливом західної мистецької традиції, а як наслідок - б) перетворювало міркування братчиків в утопію, хоча й, цілком ймовірно, в) слугувало нічим іншим, аніж засобом маніпулятивного впливу на досить широку читацьку аудиторію. Останнє положення досить прозоро ілюструють як антиурбаністські тексти П.Куліша, так і політичний памфлет М.Костомарова «Книга буття українського народу», в яких застосовано багато фахових способів переконання читачів, й явно бракує науково обґрунтованих аргументів;
- яскраво виражене *слов'янофільство* з паралельною неприхованою критикою рис західно-європейських народностей;
- *консерватизм* у поєднанні з *радикалізмом*. Перший мав прояв у чіткій орієнтації на українське минуле, історію, традиції, літературу тощо. Другий – у західній тенденції до суспільної перебудови та потреби змін (як наслідку переходу від традиційного суспільства до індустріального)⁴.

Кирило-Методіївське братство обґрунтовувало потребу у розбудові майбутньої конфедерації (Україна, Росія, Польща, Чехія, Болгарія та інші) на основі демократичних свобод та ліберальних цінностей шляхом скасування рабства та здійснення ряду реформ. Так, дана модель вимагала цілковите докорінне зниження інституту «царизму», при чому братство у даному контексті зовсім не виступало з критикою російського правління, обґрунтовуючи негаразди царської влади німецьким впливом, натякаючи вочевидь на німецьке коріння великої частини тогочасної адміністративної верхівки. Німецький вплив, згубний і деструктивний для слов'ян, і був, вочевидь, корінням зла та невірною шляху, яким пішла Україна.

Центром (столицею) такого панслов'янського об'єднання повинно було стати місто Київ, що обґрунтовувалось таким:

- вдале (центральне), зручне та рівновіддалене географічне положення, розташоване на перетині торгових шляхів;
- успішний досвід України у минулому розбудови подібної федеративної моделі (часи Київської Русі, а також часи козаччини);
- Україна серед інших народів «настраждалася» найбільше, тож найбільшою мірою сприятиме ефективним реформам та демократичним розбудовам. Знову таки, демократичні ідеали (реально втілені в інституті козацтва) мали місце лише в історії України.

«Книга буття українського народу»

Текст невеликої брошури написано у жанрі філософії історії та політичного памфлету. Без сумніву, це не релігійний текст. У свій час він становив один з основних організаційних документів діяльності братства. Тривалий час авторство документу не було відоме, вважалось навіть, це авторство було колективним, проте на сьогодні відомо, що автором «Книги...» є все ж М.Костомаров.

Високу цінність, вважаємо, може містити аналіз тексту в контексті виявлення специфічних літературних способів впливу на читацьку аудиторію. Тож, враховуючи, що читачами «Книги буття...» повинна була стати найширша аудиторія простих українців, цілком очевидним є вибір М.Костомарова стилю дуже далекого від наукового. Увагу в даному контексті варто звернути на:

- малий обсяг програмного документу – якраз достатній, щоб читач, заклопотаний повсякденними справами, дочитав до кінця і не відклав «на потім»;
- відсутність складних речень, та навіть і великих абзаців, що загалом спрощує сприйняття основних ідей;

⁴ Більш детально про це можна прочитати тут: Чижевський, Д. (1992). Кирило-Методіївці. *Нариси з історії філософії на Україні*. 138-177.

- нумерацію абзаців, що одразу виводила аналогію з релігійними текстами, а отже, гарантувала читачеві немовби повну істинність та беззаперечність суджень та ідей;
- постійне звернення до Бога, божественних істин та законів, завершення тексту словом «Амінь», речитативи та повтори, що було досить ефективним, зважаючи на надвисоку релігійність українців у той час;
- вигуки, загальна емоційність поданого настрою, спрямування до «ми-групових» орієнтацій («Україна – молодша сестра Росії»), сентиментальні відхилення та навіть і відверті лайки, що однозначно «диктують» читачеві кому у даній розповіді варто співпереживати, а хто – головний ворог проблем українства;
- загальний *есхатологічний* настрій твору. Все передбачено наперед, тож не викликає сумнівів щодо вірності обраного шляху, не створюють контекст для критичного осмислення, навіть міркування про це самі по собі не мають ніякого сенсу.

Таким чином, в значній мірі даний твір можна вважати пропагандистським. Головна ідея «Книги буття...» полягає у твердженні, що історія є накреслений Богом шлях людству до спасіння, щоправда, з істинного шляху розвитку фактично усе населення Європи відійшло на досить ранніх етапах свого становлення. Крім того, у тексті наявна надзорстка і відверта критика західно-європейських народів (в першу чергу – англійців, німців та французів). Тотальна соціальна нерівність і несправедливість зображена як наслідок обирання «царів серед людей». Причина критики, загалом, тяжіє до «відходу» людства від Бога і заміна останнього особами, що зосереджували в своїх руках владу (папа, король, цар). Крім того, наявні зауваження й щодо шляху розвитку конкретних народностей: критика англійців за зосередження на матеріальних здобутках та торгівлі, збагаченні (вочевидь, йде мова про колоніальну політику); французів – за первинну ідею державності (революція 1789 року та її наслідки). У випадку ж німців предмет критики є найбільш цікавим та завуальованим, прихованим від непосвяченого читача. Німці замінили Бога так званими філософськими ідеями, що пропагують цінність наукових істин, ключ до яких – знаходиться у голові звичайної людини, вченого. Так, перша половина XIX століття дійсно була просякнута ідеєю всемогутності людини як вченого і її можливостями пізнання. Не дарма роман про вченого В.Франкенштейна (Мері Шеллі, «Франкенштайн, або Сучасний Прометей», 1818), який забажав науковими методами відтворити життя та подолати смерть з'являється саме у цей історичний період.

Тож, «Книга буття українського народу» зображає всесвітню історію від античних часів й до сучасності її автора з акцентом на виключну та унікальну роль України. Взагалі, тексту притаманна суттєва гіперболізація рис українців, навіть пригноблений поточний стан держави пояснюється нічим іншим, аніж простотою і прихильністю нашої держави до своїх «держав-сестер», які її обдурюють і забирають у полон імперської диктатури. Козацтво ж зображено тут як здійснення ідеалу рівності і християнських чеснот.

Тема 3. Соціологічні погляди Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша

Участь М.Костомарова у Кирило-Мефодіївському братстві. Порівняльний аналіз менталітетів етносів у праці “Дві руські народності”. Соціальні ідеї Пантелеймона Куліша. Хуторська філософія Пантелеймона Куліша.

Значущий соціологічний доробок міститься у працях двох представників Кирило-Мефодіївського товариства – Миколи Костомарова та Пантелеймона Куліша.

Микола Костомаров (1817-1885) в історію становлення української науки увійшов в першу чергу як історик і оскільки виховувався на границі української та російської культур, а також значну частку свого життя вимушено перебував у Росії у російських текстах значиться у якості російського історика.

Можна стверджувати, що інноваційна за своїм змістом та методами діяльність М.Костомарова випереджала відому вже у XX столітті французьку школу соціальних анналів. Так, український вчений задовго до плеяди цих авторів виявив потребу у акцентуванні уваги

з прийнятого до того часу центрального об'єкту - династій, царів та політичних лідерів на народ, його повсякдення, що має вияв у культурі та традиціях. А у якості джерел інформації керуватись не лише літописами, а й проводити етнографічні розвідки та інтерв'ю серед народу. Так, одним з важливих джерел написання історичних праць М.Костомарова були народні пісні, бо саме в них, на думку вченого, закладені світобачення, цінності та ідеали народу.

Тож М.Костомаров радикально змінює формат роботи історика, не просто задовольняючись описом, що цілком підпадає й під сучасне розуміння функцій історії, але й наближається до соціологічної метарефлексійної інтерпретації наявного матеріалу, аналізуючи події ніби «згори» й змістивши акценти до представлення народу в його соціокультурній цілісності.

Праці М.Костомарова, які містять високу соціологічну цінність: «Книга буття українського народу» (знайдено під час обшуків у 1847 р.), «Дві руські народності» (надрукована вперше у 1861 р.).

«Дві руські народності», історико-соціологічна праця кардинально відмінна як за формою, так і за змістом від попередньо опрацьованої – «Книги буття українського народу». Читання цих праць дозволяє оцінити багатогранність творчої постаті М.Костомарова. Це науковий текст, у якому містяться результати аналітичного порівняння автором специфіки національних характерів трьох народів – українців, росіян і меншою мірою поляків. Варто одразу вказати на те, що М.Костомаров підкреслює кардинальну несхожість українців і росіян. Більше того, він прямим текстом пише про те, що ментально та культурно українці є більш схожими на поляків. Це була досить важлива теза на той час, зважаючи на пропаганду близькості і навіть етнічної єдності українців та росіян, не дарма тривалий час термін «малороси» був укорінений у вжитку царською пропагандою.

Текст «Двох руських народностей» містить вагомий внесок та становить базис для соціально-психологічних досліджень відмінностей і взагалі наявності специфіки національних характерів. Не дарма на даний текст наявні посилання й у сучасних підручниках з соціальної психології.

Основа російської ментальності є послідовний практицизм та колективізм, тоді як української – індивідуалізм, романтизм та фантазійність, реалізацію яких автор демонструє в контексті аналізу великої кількості сфер повсякденного буття. Окрім фіксації самих відмінностей, М.Костомаров аналізує і їх причини. Так, первинним він виділяє у дусі свого часу - *географічний* фактор. Дійсно, особливості географічного розміщення давніх слов'ян, помірний клімат, родючі ґрунти, барвиста природа, а також розташування України на перетині торговельних шляхів спричинило, вживаючи терміни сучасної науки, релігійну та етнічну толерантність українців, їх схильність до мистецької діяльності, естетично налаштоване та шанобливе ставлення до природи-годувальниці. В той же час, близькість до азійської культури, закритість від контактів з «інакшими», суворість природних умов спричинила формування зовсім протилежних рис етнічного характеру у росіян. Вагомим досягненням М.Костомарова є фіксація абсолютно в сучасному дусі інтерпретованих фактів – він позиціонує *географічний* фактор як перший (притаманний першим етапам суспільного розвитку), однак слушно підкреслює, що з плином часу він втрачає актуальність і вирішального значення набуває фактор *соціальний*. Саме це не дозволяє віднести українського вченого до популярного на той час, проте редуccionістського за своєю суттю, напрямку *географічного детермінізму*.

Антиурбаністична концепція (хуторська філософія) Пантелеймона Куліша.

Пантелеймон Куліш (1819-1897).

Напрямок діяльності - філософія етнокультури (хуторська філософія). Все життя українського вченого присвячено осмисленню слов'янської культури в контексті європейських. П.Куліш багато перебуває в Європі, однак критикує її прогресивну культуру, декларуючи (слово «обґрунтовує» в даному контексті не є релевантним) природно-патріархальний устрій як основу оптимального майбутнього. Так, ключовим у текстах

П.Куліша постає центральний концепт «хутір», який не варто розуміти однозначно у якості типу населеного пункту. Хутір постає скоріше метафорою, яка уособлює в собі стиль гармонійного природного життя, який би дозволив зберегти національну самобутність в умовах стирання останньої глобалізаційними та урбанізаційними процесами.

Вважаємо, що П.Куліш своєю діяльністю значно випередив час. Якщо здійснити аналіз відмінностей у тенденціях розвитку європейської думки XIX та XX століть, очевидним є те, що у XIX столітті, яке стояло на порозі бурхливих змін, спричинених НТР, вчені повсякчас досить позитивно та впевнено оцінювали прогнозовані здобутки майбутнього («третя стадія розвитку суспільства» О.Конта; індустріальне суспільство за Г.Спенсером; «світлий» комунізм К.Маркса та ін.). XX століття, однак, не виправдало очікувань. Водночас з надзвичайно продуктивним розвитком науки та техніки, світ віч-на-віч постав із надзвичайно сильним зубожінням моралі та етики (світові військові конфлікти, геноциди, антисемітизм, поглиблення класової нерівності тощо). Тож, тези значної кількості вчених XX століття (Ф.Тьонніса, О.Шпенглера, представників Франкфуртської школи), а також окремі напрямки – екзистенціалізм та постмодернізм було просякнуто утвердженням хибного шляху, яким йде цивілізація. Тож, можемо стверджувати, що дані численні роздуми соціологів та філософів XX століття було прописано у дещо інших формах українським вченим П.Кулішем століттям раніше. Витоки ж даних роздумів наявні у концепції «природного дикунства» Ж.-Ж.Руссо.

Можна вважати, що творчість П.Куліша була предтечею *екзистенціалізму* (або філософії існування) XX століття, адже як і основні представники даного напрямку (Ф.Достоевський, Ніцше, Кафка та ін..) український науковець прагне протиставити унікальну духовну одиницю окремої особистості урбанізованому ворожому суспільству, що нав'язує їй свою волю, мораль, цінності, норми, інтереси та замінює істинні природні ідеали штучним нав'язаним. Так, його форма філософії, ймовірно, найближча до так званого *християнського екзистенціалізму*.

Основні засади хуторської філософії П.Куліша:

- протиставлення (часто засобами художньої гіперболізації) хутора та столиці у контексті цивілізації/природного стану, елітарної/традиційної культур, університетської освіченості/народної мудрості (саморозвитку), науки/релігійної етики, легітимного права/рішень колективу громад, боротьбі, напрузі та конкуренції/гармонічному психічному стану тощо;
- утвердження землеробської цивілізації з гуманістичними цінностями, природною освітою, етнічною чуттєвою культурою та здоровим способом життя за законами природи та світової традиційної етики. Особливо це є актуальним для українців, які автентично є прив'язаними до аграрної осілої діяльності, а не міського, кочового способу життя;
- виходячи з окресленого оптимальний стан українського політичного устрою за П.Кулішем представлено у часи Київської русі, яка була зіпсована духом татарщини. Саме звідти й пішло козацтво (українська голота), чужорідне для України, руйнівне, войовниче та деструктивне для національної ідентичності. (Проте, критика козацтва, вочевидь, цілком ймовірно була наслідком не стільки об'єктивних позицій автора, скільки страхом перед повторним ув'язненням і бажанням прислужити російському царю як надійне запобігання останньому);
- виявлення естетичного потенціалу української мови шляхом як належного виховного процесу підростаючого покоління, усілякому сприянню збереження народної творчості, так і підтримки поетів та письменників, що виконують особливу роль носіїв народного духу та самості у суспільстві. Саме це є необхідною засадою поступу української нації;
- опора на поняття «духу народу» (близьке до значення, яке надавав йому Ш.Монтеск'є), у якому наявний опис черпання людської енергії з рідного соціокультурного середовища (своїї землі та первинних колективів). Без такої опори людина втрачає душевні сили й стає схильною до аморальної та девіантної поведінки. Дух народу у автора

представлено у двох вимірах: просторовому (рідна земля, ландшафт) та часовому (опора на національну історію).

Вочевидь, окреслені тези мали вияв як у наукових працях, так і у нарисах з художньої літератури (зокрема, в межах курсу буде розглянутий текст «Листи з хутора», 1861), де автор майстерно описує негаразди міського способу життя, гіперболізуючи переваги сільського. З його точки зору міста у майбутньому потрібно розділити на села й хутори, а якщо місто і залишається, то воно повинно бути лише місцем професійної діяльності.

Власне, саме у таких утопічних за характером текстах П.Куліш здійснює відверту та неприховану маніпуляцію та заклик до українства не спокушатися на цивілізаційні блага. Так, у текстах критиків його творчості (зокрема, Д.Чижевського) він постає у якості романтика, хоча однозначно важко погодитись за такою характеристикою. Скоріше романтизм як форма текстової презентації є способом подачі екзистенціалістських засад життєвіту хуторської філософії до досить широкої аудиторії читачів. Вочевидь, сам П.Куліш, надзвичайно освічена людина, яка мандрувала далеко за межами українських хуторів й сам чудово усвідомлював утопічність власної авторської концепції й неминучість прогресу, який би супроводжувався урбанізацією, секуляризацією, інформатизацією та глобалізацією.

Тема 4. Соціологічна проблематика у творчості Олександра Потебні

Напрями наукових інтересів О.Потебні крізь призму становлення європейської науки. Зв'язок мови та мислення. Структура слова та процес словотворення. Основи людської комунікації та розуміння. Нація та народ, критика денаціоналізації. Міф, поезія та наука як три етапи розвитку суспільної свідомості.

До яких напрямків можна віднести діяльність вченого? Який зв'язок з світовою соціологічною думкою наявний?

✓ Лінгвістика та філологія. Саме так найчастіше характеризують напрям діяльності О.Потебні, однак, вважаємо, що уся мовна проблематика, якою він займався мала яскраво виражений міждисциплінарний підхід. Така вузькість асоціації вченого лише з кількома галузями пояснюється виключно онтологічними аспектами: питання загальної філології не суперечили царському режиму, тоді ж як соціальні аспекти діяльності фактично були заборонені.

✓ Соціологія та філософія мови. Зокрема, аспекти мовленнєвого аналізу автор розглядав у тісному зв'язку з дослідженням міфології, фольклору, літературознавства, мистецтвознавства, - й усе вище перерахована мало висвітлювалось у соціологічно-філософському контексті. О.Потебню можна назвати мовним редуccionістом та детерміністом. Адже усі аспекти його наукового пізнання тісно пов'язані з виявленням впливу мови на різноманітні елементи індивідуальної та колективної соціальної реальності. Базові соціально-філософські ідеї містяться у праці «Думка та мова» (1862).

✓ Психологія народів. Вітчизняний вчений створює засади пізніше популярного європейського напрямку.

✓ Серед здобутків О.Потебні можна віднайти напрямки, що випередили час. Так, він значно раніше, ніж К.Леві-Строс та Р.Барт здійснив аналіз когнітивних аспектів міфу, а також ним значно раніше було обґрунтовані тези, що досить близько змістовно пов'язані з гіпотезою Сепіра-Уорфа.

Зв'язок мови та мислення.

О.Потебня постулює найтісніший зв'язок мови та мислення. Мова – це засіб самовираження людини, відображення її внутрішнього світу, без мислення мова буде позбавлена будь-якого змісту і значення. Аксіомами О.Потебні щодо мови можна вважати таке:

➤ *розуміння завжди передбачає і непорозуміння*

Що означає це твердження?

Спілкування ніколи не передає думок мовця. Воно лише «натякає» слухачу про ментальну діяльність більш або менш подібну до діяльності мовця. Це довела й сучасна наука, адже задумавши передати інформацію (образ) у нас є потреба перекодувати цей образ словами, де втрачається частина первинно задуманої інформації. Далі – сенс слів, які ми передаємо слухачам втрачаються через обмеженість пам'яті; неідентичність словникових запасів, перекодування слів у образ слухача тощо. Однак, перше твердження О.Потебні варто сприймати як конструктивний елемент, оскільки воно містить у собі натяк на активну роль мови, яка не передає думку автоматично. Окрім того, саме такий механізм і є засадою еволюції та розвитку суспільства, оскільки стимулює людське мислення до вибудови нових смислів та нових «відтінків» значення слова.

- мови загалом є замкненими, вони відкриваються лише перед представниками певних національностей

Що означає це твердження?

Навіть вивчивши іноземну мову, можна вважати, що дана мовна система однаково не відкриється перед слухачами, оскільки недостатнім є знання про граматику та семантику певної мови; для справжнього глибинного її вивчення необхідно бути соціалізованим у даному мовному середовищі. Мова – не лише засіб комунікації, це набагато більше. У відмінках, родах, зверненнях, синонімах тощо ми можемо відшукати цілий пласт традиції, минулого, культури та історії. Саме таке уявлення О.Потебні відображає соціолінгвістичний пласт його соціологічних розвідок.

- втрата мови (навіть у формі діалекту чи «говору») є масштабна втрата для людства, подібна до руйнування історичної пам'ятки.

Що означає це твердження?

Для О.Потебні мова це не просто набір слів задля передачі інформації. Це значно більше, мова у нього виступає і як результат мислення, і як соціокультурне найцінніше надбання людства, і як спосіб суспільної еволюції, і як основний маркер розрізнення соціальних груп.

Мова, народ та нація.

Визначаючи критерій об'єднання соціальних груп у народи О.Потебня пише, що кожен з нас є представником того народу, мовою якого ми думаємо. Тут вчений йде далі у поясненні обрання саме такого критерію, постулюючи не стільки спільність зовнішньої артикуляції, скільки відносну спільність внутрішньої візуалізації образів, які виникають у представників однієї національної групи відносно артикуляції певного слова. Так, наприклад, переклад російського слова «костер» українською мовою («багаття» або «ватра») містить спільний сенс, проте все ж неусвідомлений образ в уяві представників різних народів є дещо відмінним. Пояснити цю відмінність словами – завдання непросте ще й тому, що за своїм формулюванням містить логічну колізію, адже образи («картинки в голові», що народжуються незалежно від нашого бажання як реакція мозку на стимул відтворення певного поняття) є значно глибшими та багатшими, аніж словниковий запас людини. Тож таке завдання схоже на пропозицію обмеженою палітрою фарб відтворити усю красу весняної природи – малюнок а) й у разі значного таланту митця все одно буде блідою копією реальності; б) навіть при свідомій спробі об'єктивного відтворення буде містити частку авторської суб'єктивної оцінки реальності. Пояснення відмінностей між народами також варто шукати у відмінності способів формування думок (тобто різні способи мислення).

Критика денационалізації.

На час життя та діяльності О.Потебні досить популярними були різноманітні теорії, що цілком виправдовували процеси асиміляції народів. Особливо популярними вони були на теренах Російської імперії, що слугувало досить сильним та надійним ідеологічним способом виправдання великого спектру варіантів ментального та культурного викорінення українців. Вбачаючи в мові єдино властиві кожній людині та кожній мовній спільноті спосіб і можливість сприймати світ і осмислити його, О.Потебня досить гостро засуджує

денаціоналізацію (і як її варіант – де українізацію). Ключовим способом даного процесу було *перенавчання молодого покоління в умовах чужої культури* (що й мало особливо гострий вияв за часів Емського указу та Валуєвського циркуляру). Власне, О.Потебня вважає дані процеси антицивілізаційними, що в результаті призводитиме до дезорганізації, аморальності й деградації в суспільстві⁵.

Структура слова

Вивчаючи структуру слова як частини мовлення О.Потебня виділяє у ньому такі елементи:

- Зовнішня форма (звук, який ми чуємо) = сукупність артикульованих звуків.
- Зміст (значення) = суб'єктивний сенс, який дане слово набуває в даному конкретному контексті, що включає інтонацію, контекст ситуації комунікації, жести, суб'єктивний досвід тощо. Так, О.Потебня випередив час у відчутті того беззаперечного факту, що значення слова передає менш аніж десятину думки, тоді ж важливої ролі набувають й механізми невербальної та паравербальної комунікації.
- Внутрішня форма (смісл) = відображення найсуттєвіших на найзагальніших рис предметів та явищ. Умовно кажучи, це інтерпретація слова у словнику, яку, однак, представники однієї нації розкодовують і на повсякденному рівні комунікації, що є наслідком їхньої спільної соціалізації у соціокультурному середовищі.

Міф, поезія та наука – три стадії розвитку людства.

Міф, поезія та наука – три форми мислення, котрі історично чергуються. Їх умовно можна зрозуміти у формі стадій розвитку людства.

Так, у *міфі* образ і річ, об'єктивне і суб'єктивне, внутрішнє і зовнішнє ототожнюються; саме тут суб'єктивний образ, призначений для опису дійсності, має статус об'єктивного. Ми всі певним чином суб'єктивно сприймаємо світ, маємо свою його картину або модель, проте суб'єктивність цього опису усвідомлюється людьми різним чином. Саме суб'єкта з міфологічним способом мислення розрізнення цієї «картини світу» в голові та світу як такого не існує.⁶ (Умовно кажучи, носій міфологічного типу світогляду не зможе усвідомити тезу про те, що «я помру, однак світ поза моїм існуванням залишиться»). Так, уявімо, варіанти сприйняття світу людиною, яка має дальтонізм. За міфологічного типу мислення, ця людина фактично буде заперечувати наявність кольорів та відтінків у світі окрім тих, які вона сприймає. Міфологічний тип мислення притаманний дітям, оскільки у малому віці відсутній компонент усвідомлення та рефлексії, який Жан Піаже називає «постійність об'єкту». Дорослі люди тішаються реакціями немовлят щодо дій дорослого, коли останній ховається, а потім визирає з укриття. Дитина дивується і дана реакція дозволяє зрозуміти міфологічний тип мислення, коли уся реальність зводиться до того, що ми бачимо і позбавлена абстрактних умовиводів на кшталт «дорослий нікуди не зник, а лише сховався і наразі не потрапляє до мого спектру зорового сприйняття». «Не бачу» в даному випадку тотожне – «не існує». Міфологічний тип мислення за суттю схожий з соліпсизмом (крайньою формою суб'єктивного ідеалізму).

За *поетичного (художньо-поетичного)* мислення значення подається через образ. Поетична мова цілком може містити багато значень і варіацій розкодування – і це цілком нормально. Більше того, цілком нормальним є і створення зовсім нових значень, які стимулює мистецтво в нашому сприйнятті. Уявімо собі оглядання картин, художніх творів або ж будь-яких інших творів мистецтва. В нашому суспільстві цілком позитивно заохочується відмінність трактування образів, сенсів, ідей, які закладав автор в кожному з них. Більше того, у межах дискусії щодо відчуттів, які породжує той чи інший твір мистецтва завідома відсутнє уявлення про єдину вірну та коректну відповідь щодо закладеної

⁵ Грунтовно про критику О.Потебнею денаціоналізації можна прочитати тут: Захарченко, М.В. (2018). Соціологічні проблеми у творчості О.Потебні. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 62-74.

⁶ Грунтовно про міфологічний тип мислення за О.Потебнею можна прочитати тут: Костюк, О., Власенко, Ф. (2013). Концепція міфотворчості О.О.Потебні. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 52, 260-267.

першочергової ідеї автором твору. Тож, як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так і у творах мистецтва відсутній крайній і узгоджений спільнотою вираз.

Науковий тип мислення інтуїтивно за суттю є зрозумілим соціалізованій особистості, адже саме у ньому відтворено пріоритет значення над образом. По суті, за наукового типу мислення мова оперує поняттями, чіткими, узгодженими термінами, які якомога більш стисло та конкретно передають перелік рис та характеристик предметів, явищ та об'єктів і виключають незрозумілість щодо того – що з переліку відноситься до даного поняття, а що ні. В цьому сенсі науковий тип мислення протилежний поетичному. Що таке якісне поняття? Це така інтерпретація, яка максимально не допускає двозначності розуміння.

Тема 6. Соціологічні погляди Івана Франка

Спрямованість наукових інтересів І.Франка у галузі соціальних досліджень. Предмет і сутність соціології. Актуальність поглядів І.Франка. Місце соціології в системі наукового знання. Типологія наук. Концепція оптимального державного ладу.

Всебічно розвинена особистість, Іван Франко, письменник, вчений, перекладач, публіцист, філософ, громадський і політичний діяч здійснив вагомий внесок й у розвиток соціологічної науки.

Соціологічні праці

«Що таке поступ?», «Наука та її взаємини з працюючими класами», «Про працю», «Мислі о еволюції в історії людськості», "Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» та ін..

Предметна спрямованість соціологічної діяльності

І.Франко був прихильником соціалізму як справедливого соціального устрою, де загальнолюдські права гарантуються та захищаються державою. Аналіз негараздів людського співжиття, зокрема в Україні, у його працях здійснювалось в контексті фундаментального історико-соціологічного осмислення механізмів, етапів та напрямків еволюції суспільства. Окрім того, у його працях здійснювався огляд та аргументована критика класичних та сучасних йому соціологічних напрямків (русоїзм, натуралізм, соціальний дарвінізм, анархізм, комунізм, соціалізм), де пропонувались методи оптимального проектування (втілення у життя) гармонійної та «найкращої» моделі соціуму. Варто зазначити щодо значущої прогностичності ідей автора, адже ті аргументи, які він пропонував більш аніж століття тому не втрачають актуальності й по сьогодні. Так, зокрема, влучна критика спрямована на неможливість реалізації майбутнього комуністичного укладу в часи, коли на дану модель було покладено велику надію вражає своєю прогностичністю.

Тож, можна стверджувати, що І.Франко міркував у дусі класиків соціології свого часу (О.Конт, Г.Спенсер, К.Маркс та ін.), які у якості ключових ставили фундаментальні теоретичні проблеми: а) виокремлення механізмів суспільної еволюції та прогресу; б) здійснення прогнозів такої еволюції, а також спроби виявити способи ефективної розбудови оптимальної моделі суспільства; в) окреслення проекту нової науки соціології, її предмету та проблематики.

Однак, на відміну від більшості вчених XIX століття І.Франку вдалося відійти від спрощеної ідеї еволюціоністської парадигми у процесі аналізу еволюційних процесів. Його аргументи демонструють обережність автора щодо однозначної спрямованості суспільних процесів при трактуванні змісту поняття «поступ» й врахування різних концепцій направленості суспільних змін – прогресу, регресу, циклічного розвитку, маятникового розвитку. Можна вважати, що у його аналізі поєднується як *еволюціоністський* (в основному при аналізі соціальних феноменів), так і *дифузійоністський* підходи (при аналізі технічних винаходів).

Головним чинником суспільного поступу автор вважає поділ праці, виділяючи окрім цього два процеси, що супроводжують повсякчас еволюцію – «голод» і «любов». Голод

виступає у нього метафорою фізичних та духовних потреб людини, тоді ж як любов – внутрішнє почуття соціальності, прагнення до співжиття людей поряд одне з одним. При цьому, фактор «розуму» ніколи не мав місця у даному процесі. Так, вочевидь, український соціолог виключає раціональне прагнення людини розбудови певних форм соціуму (в цьому контексті його думки можуть бути подібні до позицій В.Парето). Тож в тезах автора простежується більшою мірою *детерміністські*, на противагу *волюнтаристським* погляди І.Франка. Він описує політичних та наукових геніїв в історії, однак підкреслює їх безсилість щодо втілень інновацій в контексті тотального несприйняття прогресу масами.

Предмет і сутність соціології

Загалом під суспільством І.Франко розумів форми спільного життя людей, розвитку, виховання і т. д. Предметом соціології є форми суспільного життя, спеціалізовані форми людської діяльності, що виникають з розвитком матеріальної та духовної культури. Автор вважає, що саме соціологія має знайти відповіді на питання, що пов'язані з формуванням взаємин між людьми, тому ця наука є надзвичайно складною та заплутаною, хоч і важливою.

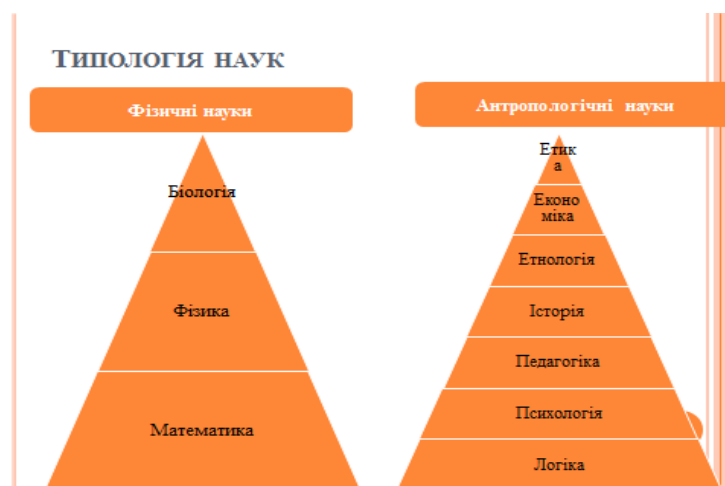
Порівняємо думки українського вченого з сучасною оцінкою статусу соціології як науки. Так, І.Франко вважав, що:

- соціологія наука *поліпарадигмальна*, де кожне соціальне явище чи процес може бути проаналізоване за допомогою різних соціологічних теорій (дана теза утвердилась лише з 70-их років ХХ ст.);
- соціологія повинна мати *власну методологічну основу*, відмінну від інших наук, що зумовлено специфічністю предмету соціології (вперше антипозитивістські позиції та потреби пошуку власних методів актуалізували класики Е.Дюркгейм та М.Вебер, проте опора та орієнтир на модель природничих наук як «еталон» науковості зберігалась ледь не до 50-их років ХХ ст.);
- нерозривна *пов'язаність теорії та практика*, неможливість існування окремо їх обох. Обґрунтування цієї, на наш сучасний погляд, досить тривіальної тези зайняло особливо вагомому частку наукових міркувань автора (варто пригадати, що іще й до 50-60 років ХХ ст.. поміж різними національними та парадигмальними школами у соціологах точилися жорсткі дискусії щодо вірного орієнтира соціології – емпірії або ж теорії);
- серед *методів соціології* було виділено загальнонаукові (історичний та еволюційний методи) та специфічні (спостереження, соціальну статистику та опитування) (в обґрунтуванні І.Франком вагомості та особливого значення історичного методу простежуються позитивістські погляди О.Конта, який специфічно соціологічним називав єдиний підметод порівняльного аналізу - історичний). Якщо О.Конт використовує історичний метод для виявлення власного закону сумнівних та необґрунтованих «трьох стадій суспільного розвитку», то у І.Франка даний метода застосовано для аналізу соціальної структури суспільства, соціальних інститутів та груп на українському підґрунті. Так, вченому вдалося здійснити аналіз селянського прошарку на основі порівняння та еволюції його становища від Київської Русі й до сучасності, а також інституту панства, фіксуючи суттєве поглиблення соціальної нерівності в Україні з плином часу;
- тематика праці та трудової етики є однією із надважливих у процесі розвитку наук (цим автор, зокрема, є дотичний до марксистської логіки міркування). Він виділяє як фізичну (слугує для розвитку суспільства), так і духовну працю (дозволяє внести логіку та порядок до фізичної праці) у якості ледь не головного критерію людяності. Окремо, гармонійний порядок людської діяльності, окрім праці, обумовлює і творча діяльність людини.

Типологія наук

У дусі свого часу І.Франко намагається запропонувати свою типологію наук, заклавши у даній моделі їх зв'язок. При цьому він обґрунтовує неодмінну потребу зв'язку науки та праці, заперечуючи так знані «чисті форми науки» (за термінологією Г.Зімеля). Наука повинна слугувати людям, сприяти їх благополуччю та покращенню якості життя, а також уникненню страждань. Він ділить усі науки на фізичні (математика, фізика та біологія)

та антропологічні (логіка, психологія, педагогіка, історія, етнологія, економіка, етика), що умовно може бути представлено на малюнку 1.

Малюнок 1. Типологія наук за Іваном Франком

Фізичні науки спрямовані на дослідження світу природи (зовнішній світ), антропологічні – світу людини. Дана схема (мал. 1) виражає зв'язок наук у контексті: а) хронології їх виникнення (напр., математика найдавніша, слугує опорою для інших наук); б) точності законів (напр., закони математики - найточніші); в) взаємокористування методами (напр., математиці достатньо своїх методів, вона не запозичує нічого в інших наук). Не фіксуючи увагу на деякій непевності даної моделі (сам автор відверто писав, що ця класифікація відносна, неточна та неостаточна), варто підкреслити значний внесок І.Франка (на відміну від О.Конта та Г.Спенсера, які також намагалися виявити подібні моделі) щодо подолання вульгарного позитивізму та сліпої орієнтації на природничі науки як єдиний орієнтир. Науки про людину та про природу є різними – за методами, змістом і логікою пізнання.

Концепція оптимального державного ладу

Необхідність держави зумовлена об'єднанням окремих частин для загальної цілі, уряди підтримують суспільну солідарність, заважаючи окремим силам розірвати суспільне ціле. Використовуючи вже згадані вище історичний та еволюційний методи, І.Франко здійснює спробу розробити концепцію держави, аналізуючи її виникнення, розвиток, рівень становлення від створення общин й до сучасності. Так, виникнення держави вчений пов'язував з виникненням приватної власності та суспільних класів.

Серед актуальних для свого часу напрямів оптимального суспільного ладу І.Франко віддає належне соціалізму, обґрунтовуючи його як напрямок, що прийняв до уваги недоліки комунізму та розбудував ефективний спосіб долання людських страждань через класову нерівність. Варто зауважити, що основною помилкою комуністів вчений вважає *недооцінку поділу праці* в контексті оцінки суспільної еволюції. Окремої ролі у розбудові соціалізму було відведено науці соціології, яка б формувала доречний суспільний світогляд та ідеологію, котрі повинні бути направлені на розвиток і свободу. Суб'єктом же суспільних реформ та змін завжди виступала та буде виступати соціальна група молоді.

Тема 7. Соціологічна концепція Богдана Кістяківського

Погляди Б.Кістяківського крізь призму трендів європейської соціологічної думки. Уявлення про кризу в соціології та способи її подолання. Логічні категорії спільності, необхідності і належності. Предмет соціології.

До яких напрямків можна віднести діяльність вченого? Який зв'язок з світовою соціологічною думкою наявний?

- ✓ **Неокантіанство.** Навчаючись у Німеччині, Б.Кістяківський має змогу безпосередньо бути знайомим і навіть навчатись у класиків соціальної теорії – М.Вебера, Г.Зімеля, В.Віндельбанда та Г.Ріккєрта, вплив яких є очевидним у його творчості і має вагому цінність для формування соціології в період повсякчасного поширення позитивістських тенденцій.
- ✓ **Гносеологічний контекст обґрунтування соціології.** Праці Б.Кістяківського є чудовою можливістю для студентства оцінити відмінність між онтологічними та гносеологічними соціологічними дослідженнями. Адже більшість попередніх першоджерел, які було запропоновано до розгляду в межах дисципліни, були онтологічно спрямованими, тобто мали дотичність до предметної сфери буття (інститути, групи, процеси та ін..), тоді ж як науковий інтерес представленого у лекції автора тяжіє до питань виявлення логічних категорій, а також принципів обґрунтування наукового статусу соціології.
- ✓ **Теорія права.**
- ✓ **Марксистський аналіз.** Приналежність вченого до марксизму є досить умовною, оскільки у працях Б.Кістяківського прослідковувалось досить ретельний критичний огляд положень цієї теорії. Він вважав, що марксизм цінний не як система матеріалістичної метафізики, не як теорія історії, а як набір методологічних принципів для суспільних наук. До того ж, наприкінці життя вчений рішуче відмежовується від прихильників марксизму.

Основний соціологічний доробок.

Основні праці – «Суспільство та індивідуальність» (1899) (докторська дисертація), «Проблеми і завдання соціально-наукового пізнання» (1912) (стаття).

Криза соціології та спроба її подолання

Б.Кістяківський проживав у досить специфічний час. Це був час кризи суспільствознавства загалом і особливо класичної соціології. В чому полягала причина даної кризи?

1). Класики та засновники соціології *О.Конт та Г.Спенсер* гучно заявили про появу нової науки, проте у визначенні її предмету ставали на досить непевну позицію, заявляючи, що соціологія – універсальна загальна наука, що може стати основою усіх суспільствознавчих дисциплін. Такі позиції давали уявлення науковій спільноті, що соціологія наука про все, і водночас - ні про що. Таким чином, О.Конт і Г.Спенсер ніби як зацікавили науковий загал появою нової науки, але не запропонували нічого інноваційного, в результаті чого дуже скоро науковий загал був розчарований «соціологією».

Тож Б.Кістяківський стверджує, що подолати кризу можливо перетворивши соціологію з універсальної науки про суспільство, яка займається загальними поняттями і принципами всіх суспільних наук, на науку з власним окремим предметом.

2). Не буде перебільшенням стверджувати, що поширені у 19 століття вульгарний позитивізм, органіцизм та натуралізм загалом перетворили соціологію на посміховисько. Так, орієнтація на природничі науки не мала евристичного потенціалу, вчені прагнули виявити соціальні закони подібні до природничих, але досить безуспішно. Особливим внеском Б.Кістяківського була, вважаємо, досить успішна спроба обґрунтування специфіки виявлення соціологічних законів, специфічних, таких, які є якісно інакшими щодо природничих. Фактично, дане розуміння українським вчених сутності соціологічних законів та понять у веберіанському дусі, окреслені у працях більш ніж століття тому, є досить подібним до сучасного їх трактування як законів-закономірностей, законів-тенденцій.

3). Досить популярною, амбітною та перспективною на той час вбачалась марксистська теорія, однак, варто пригадати, що К.Маркс сам особисто ніколи не користувався поняттям «соціологія», не вважав себе і не вважався соціологом, а його вчення більшою мірою асоціювалась з класовою політичною теорією. Здобутком в даному контексті

Б.Кістяківського є якраз таки обґрунтування приналежності теорії К.Маркса саме до соціальних фундаментальних вчень.

Окреслені тенденції кризи обґрунтування самобутності соціології й підштовхнули Б.Кістяківського звернутися до проблем методології. Нагадаємо, що поняття «методологія» інтерпретується як логіка пізнання (за визначенням К.Поппера). Окрім того, вченому належить й розробка так званого плюралістичного методу аналізу соціальних явищ (дослідження у сукупності соціологічними, психологічними, догматичними і нормативними методами). Так, за твердженнями Б.Кістяківського будь-яке соціальне явище можна проаналізувати з двох точок зору: з точки зору належного і з точки зору необхідного.

Створення наукової соціологічної теорії за Б.Кістяківським можливе лише за наявності в ній методологічної рефлексії з приводу власних *понять*, використанні принципу *причинності* для опису соціальних явищ і оцінки їх з точки зору *належного*. Тож серед принципів здобутків українського вченого варто окреслити виявлення ним трьох необхідних логічних принципів у соціології:

- Спільності (1);
- Необхідності (2);
- Належності (3).

Розглянемо більш детально кожен з них.

(1): Категорія *спільності* в першу чергу стосується *формування понятійно-категоріального апарату соціології*. Соціальна наука може працювати лише при певному рівні узагальнення дійсності. Такий рівень узагальнення вступає в суперечність із повсякденним життєвим інтересом людини. Дійсно, кожна окрема історична подія/особа/факт тощо здається нам унікальним, саме це не викликає жодних сумнівів (немає жодної пари однакових людей; не існує абсолютно ідентичних історичних подій). Однак, соціологічна думка споглядає на суспільні факти фактично з протилежної точки зору – шукаючи в абсолютно неповторних об'єктах/подіях *спільні* характеристики. Так, Б.Кістяківський користуючись відомою типологією наук В.Віндельбандта намагається довести безумовну *номотетичність* соціології (тобто те, що дана наука повинна мати справу з закономірностями). Саме цим соціологія й значуще відрізняється від історії та журналістики, які, навпаки, мають справу з унікальними і особливими об'єктами. Соціологію ж цікавить не та чи інша подія, а подія як виразник певного типу подій. Більше того, Б.Кістяківський у бажанні розбудови наукового апарату соціології підкреслює потребу досягнення *позачасовості* та *поза просторовості* виявлених понять. Саме тут, вважаємо, і міститься слабкість концепції українського вченого. Так, поняття «суспільство» дійсно є позапросторовим та позачасовим. Фактично, воно є універсальним та базовим для соціології. Проте, у даних його характеристиках це поняття сягає настільки високого рівня абстракції, що внаслідок цього його цінність лишається досить обмеженою. Дійсно, чи часто ми вживаємо термін «суспільство» без відсилки та уточнень до конкретного місця/часу/специфіки? Зазвичай, більш поширеними у вжитку завдяки вищій змістовній наповненості є інші поняття (наприклад, «модерне суспільство», «традиційне суспільство», «примітивне суспільство», «українське суспільство», «глобальне суспільство» тощо). Саме тому у арсеналі світової соціології омріяних Б.Кістяківським позапросторових та позачасових понять є не надто багато, вочевидь, їх можна обрахувати кількома десятками.

(2): Категорія *необхідності* в свою чергу виводить нас на виявлення законів та закономірностей, а цим – обґрунтовує статус науковості соціології. Б.Кістяківський обґрунтовує важливість застосування причинних відносин у сфері соціальних явищ, завдяки чому вдається вирішити питання про необхідність vs випадковість соціальних процесів. Так, вчений досліджував причини, які зробили певні факти необхідними. «Необхідне» - те, що відбувається завжди і всюди за відповідних умов. Наприклад, завжди і всюди в умовах природного середовища за 100 градусів Цельсія вода кипить. Це закон фізики і Б.Кістяківський намагається застосувати таку ж аналогію, але щодо галузі соціальних явищ. Тут можемо спостерігати позитивістське розуміння закону українським вченим, хоч останній і усвідомлював якісну відмінність природи соціальної реальності.

Розглянемо дану логічну категорію на **прикладі**. Візьмемо знайому кожному цитату з підручника історії: «28 червня 1914 року, сербський студент Гаврило Принцип убив

ерцгерцога Франца Фердинанда, спадкоємця австро-угорського престолу, в Сараєві. Внаслідок цього розпочався військовий конфлікт, що увійшов в історію під назвою Перша світова війна». Розкладемо дане речення на причину та наслідок.

Причина («Вбивство студентом ерцгерцога») => Наслідок («Початок Першої світової війни»)

Причинно-наслідкові зв'язки даної події не викликають сумнівів (принаймні з тієї риторики, у якій ці речі відображено у підручниках з історії). Наша мета – виявити чи є даний зв'язок необхідним чи випадковим. Для цього ми прибираємо причину (уявляємо, що ця подія не відбулася) і виявляємо, чи відбудеться наслідок у такому випадку. У нашому випадку, беззаперечно, Перша світова війна відбулась би в будь-якому разі. Будь-який інший мікроконфлікт чи навіть і без нього спричинив би її початок. Тож, вбивство студентом ерцгерцога було причиною, але причиною – випадковою.

(3): Категорія *належності* з позитивістського ракурсу виводить нас на якісну специфіку соціології як окремої науки. Тут мова йде про цінності та норми як чинники та вагомий механізм соціального життя. Це той елемент, де людина має змогу свідомо та регульовано впливати на соціум. До цього ми вели мову про події, які відбувалися без нашої згоди, і Б.Кістяківський, знову ж таки, суто з позитивістської позиції не прагне з'ясувати причину чи кінцеву мету даних подій. Як приклад, на людей впливає земне тяжіння, проте вчені у своїй діяльності концентруються на описі характеристик даного процесу, не шукаючи першопричини чи якоїсь філософського призначення людей ходити, а не літати. Ведучи мову про норми та цінності ми виявляємо в першу чергу, *чому* в суспільстві ствердились і свідомо підтримуються саме такі, а не інакші норми, що певні події *повинні* відбуватись (наприклад, за античного суспільства рабство вважалось нормою, при чому це уявлення цілком підтримували як громадяни полісів, так і самі раби. В сучасному соціумі – такий стан речей варварство). Саме тут ми вводимо до аналізу моральну складову, де міркування про добро та зло; справедливе та негідне; красиве та огидне є вагомим чинником регулювання суспільних механізмів.

Визначення предмету соціології

За Б.Кістяківським, основою соціального життя є *психічна взаємодія людей*, в результаті чого формуються реальні форми групової колективної свідомості, які лежать в основі соціальної диференціації. Вплив суспільства на індивідів полягає в першу чергу у створенні спільності прагнень, мотивацій, почуттів у індивідів, які взагалі то не мають нічого спільного. Кожен з нас є першочергово індивідуальністю, природно має власні егоїстичні приватні потреби. Проте якщо ці індивіди бажають брати участь у суспільному житті (а інакших форм людської взаємодії не існує наразі), то вони повинні однаково відчувати й бажати в результаті взаємодії.

Як приклад, можна навести взаємодії у будь-якій студентській групі, члени якої вперше зустрілась у одній аудиторії 1 вересня як окремі непов'язані індивіди, а згодом – у результаті взаємодій - стали єдиним колективом зі спільними «почуттями» (розв'язання спільних проблем; побоювання або вдячність та повага щодо окремих викладачів; вчасне виконання групової роботи; узгодження неформальних моделей поведінки; неформальне правило «15 хвилин», що є відображенням студентської солідарності тощо). Але якщо продовжити приклад, задумайтесь, як так сталося, що індивіди з різних просторових точок України, з різними соціально-класовими позиціями обрали єдиний однаковий спосіб поведінки після закінчення середньої школи – здобування вищої освіти. Вочевидь, саме суспільне середовище створює умови формування спільних почуттів щодо оцінки саме такого майбутнього, визначаючи вищу школу як престижний, шанований, нормативно схвалений оцінкою оточуючих шлях формування долі молодої особи.

Саме тут досить відчутним є звернення Б.Кістяківського до аксіологічної проблеми ціннісних орієнтацій, що було основою предметного становлення неокантіанства, а точніше – Баденської школи.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ПЕРСОНАЛІЇ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У XX-XXI ст.

Тема 9. Соціологічна концепція Михайла Грушевського

Погляди М.Грушевського крізь призму трендів європейської соціологічної думки. Евристичний та інституціональний внески М.Грушевського. Уявлення про соціологію як науку. Позиції щодо обґрунтування стадій та факторів розвитку суспільства в генетичній соціології. Джерела влади та природа конфлікту. Дослідження українського етнографічного матеріалу.

До яких напрямків можна віднести діяльність вченого? Який зв'язок з світовою соціологічною думкою наявний?

- ✓ *Поміркуваний позитивізм* (з урахуванням найбільш грубих помилок О.Конта. Загалом доробок О.Конта український вчений оцінював негативно, але вважав що сама ідея окремої науки про суспільство була цілком актуальною до запитів часу).
- ✓ *Авторський еволюціонізм* (у вигляді генетичної соціології).
- ✓ *Порівняльна антропология* (той напрямок, що становив основу діяльності Французької соціологічної школи Е.Дюркгейма).
- ✓ *Соціальний реалізм* (не виділяє значення індивідуального, або суб'єктивістського фактору; головні суб'єкти у М.Грушевського - це народ або ж держава. Історична постать, герой – лише продукт історії та епохи).
- ✓ Серед галузей дослідницької уваги варто виділити *соціальну диференціацію; конфліктологічний аналіз; вивчення сім'ї*.

Висловлюємо гіпотезу, що саме закордоном, за етапу діяльності в еміграції, М.Грушевський (який не дарма знайомий українцям в першу чергу у якості історика) сформувався як соціолог. Саме тут він познайомився з актуальними та прогресивними на свій час соціологічними теоріями.

Основний соціологічний доробок.

Соціологічний доробок Михайла Грушевського варто розглядати, як у контексті інституціональному, так і у евристичному.

Так, *інституціональний* внесок вченого у становлення української соціологічної думки є надзвичайно вагомим. У березні 1919 року вчений був вимушений емігрувати. У еміграції йому вдалося розгорнути широку публіцистичну й наукову діяльність. Так, М.Грушевський заснував Український соціологічний інститут (діяв спочатку в Празі, потім у Відні), що проіснував протягом 1919-1924 років. Метою діяльності інституту було ознайомлення європейської спільноти з надбаннями української культури та науки (тобто, не зважаючи на назву інститут гуртував довкола себе вчених зі значно ширшим спектром діяльності, аніж лише соціологія). Фактично, ключовою персоналією тут був саме М.Грушевський, що й підтверджує факт завершення діяльності інституту у 1924 році, коли вчений переїздить до Києва. Тим не менш, варто зафіксувати знакову подію для становлення української соціології – створення першої української соціологічної організації, щоправда закордоном.

Що ж стосується *евристичного* контексту розгляду діяльності М.Грушевського, ключові аспекти його поглядів було виражено у науковій аналітичній фундаментальній роботі, праці «Початки громадянства. Генетична соціологія», яку побачило наукове співтовариство у 1921 році. Фактично, це теоретичний курс лекцій М.Грушевського. В даній праці можна ознайомитись з розумінням вченого змістовного наповнення науки соціології. Так, **соціологія** за М.Грушевським була визначена як наука про загальні і постійні тенденції і форми соціального розвитку. **Генетична ж соціологія** – це соціологічна теорія розвитку

суспільства, що вивчає проблеми виокремлення його початку, закономірностей та стадій його розвитку.

Коротко основні завдання осмислення соціальної реальності в межах генетичної соціології можна виразити у такому:

- дослідження початків соціальної організації людства;
- пошук в явищах історії загальних прикмет, більш або менш спільних всьому людству;
- з попереднього твердження цілком логічно виступає потреба у виявленні законів трансформації людського суспільства;
- виокремлення етапів розвитку суспільства;
- декларування тези про те, що механізми еволюції можна обґрунтувати вивчаючи процеси невинної конкуренції індивідуалістських та колективістських тенденцій в суспільстві та періодичного чергування переваги то однієї.

Фактично, останнє твердження виступає базовим законом розвитку суспільства, що було виявлено М.Грушевським. Що тут мається на увазі? Доречним буде навести *приклад*. Так, індивідуалістські та колективістські тенденції є хоч і протилежними, проте цілком закономірно співіснують у суспільстві. Дійсно, у кожної людини існує прагнення до кращого задоволення своїх індивідуальних інтересів (індивідуалістична тенденція), що за суттю є егоїстичним і може співіснувати у контрпозиціях з потребами соціуму. Тож на протипагу егоїстичним бажанням існує і колективістська тенденція, що виступає ніби цензором щодо обмеження діяльності індивіда у тих напрямках, які можуть бути шкідливими для суспільства загалом. Водночас, людина зацікавлена й у колективістських цілях, адже теж є частиною суспільства. Так, окрема особа може полюбляти екстремальні гострі відчуття під час керування транспортними засобами (автомобілем, мотоциклом), що виступає індивідуалістичною тенденцією. Проте для суспільства задоволення таких потреб вважається небезпечним, тому в соціумі й створено обмеження і табу щодо швидкості керування у певних просторових місцевостях (колективістська тенденція).

Стадії розвитку суспільності (виявлення початків суспільного життя і шляхи розвитку його форм від найбільш примітивних до складніших):

- ✓ початки суспільної організації (орда, скупина) – перша спроба організації людей, якій притаманні індивідуалізм та механічне скупчення людей.
- ✓ етап племінно-родової організації (плем'я, рід) - колективізм, домінування традиційних уявлень.
- ✓ класово-державний устрій – індивідуалізм, руйнування традиції; поділ суспільства на чітко окреслені соціальні верстви, наростання егоїзму на протипагу груповій солідарності.

Фактори розвитку суспільства:

- біологічні (переважає на початках розвитку людської еволюції, тим самим обмежуючи вплив інших факторів);
- психологічні (на подальших етапах розвитку – у формі релігії, звичаїв, традицій, моралі);
- економічний (на останніх етапах).

М.Грушевський виділяє такі джерела влади:

- релігійний культ (перше та основне). Саме з нього виростає уявлення про надприродне походження представників влади, яке міцно утвердилось до епохи Нового часу;
- матеріальний добробут. Вторинний, проте не менш значимий спосіб захоплення та втримання влади. Діє більш повільно, проте надійно, особливо вагомим впливом має в більш розвинених умовах;
- військо. На думку М.Грушевського, релігія та капітал у сукупності мають більшою мірою моральну силу, справжню ж опору для владного ватажка становить постійне військо⁷.

⁷ Більш ґрунтовно про стадії та фактори суспільного розвитку можна прочитати тут: 1) Грушевський, М. (1921). Початки громадянства: (генетична соціологія). Відень: Український Соціологічний

Дослідження конфліктологічних процесів.

Першим актом нерівності в племені М.Грушевський називає поневолення жінки. Війна ж, з його точки зору, є явищем постійним для племінного життя, при чому вчений чітко вирізняє тут як безпосередні військові збройні конфлікти (акти агресії), так й стан перманентної "холодної" війни між племенами. Соціальні функції військових конфліктів вчений визначав як утвердження влади та нерівності, а також спосіб розмежування «своїх» від чужих (інгрупи від аутгрупи). Іншими ж способами такого розмежування виступали мова; наявність ватажка; звичаї; назва племені.

Перманентні військові конфлікти спричинили до появи рабовласництва (невільництва); економічної диференціації (основні складники – поділ праці та економічна нерівність), що врешті рещт призвело до розпаду первісного суспільства.

"Українські переживання": дослідження генетичної соціології на українському етнографічному підґрунті.

Особливість надважливого внеску М.Грушевського полягає у дослідженні засад слов'янського життя, в тому числі українського. Це вкрай важливо для становлення національної соціології, оскільки слов'яни зазвичай не потрапляли до уваги європейських вчених, які, хоч і стверджували у численній кількості випадків про універсальність своїх підходів, проте все ж насправді аналізували власний національний дослідницький матеріал (французький, британський, німецький).

В межах праці «Генетична соціологія. Початки громадянства» наявний навіть окремий третій розділ «Українські переживання», що безпосередньо присвячений дослідженню українського суспільного співжиття. На жаль, він так і лишився незавершеним. Тим не менш, він містить у собі аналітичний огляд етнографічного матеріалу щодо напрямків дослідження української культури (саме цей напрямок набув особливої популярності на зламі 19 – 20 століть у Києві). Особливої уваги М.Грушевський приділяє дослідженню сім'ї, аналізуючи феномени 1) «пробного шлюбу» (сліди змішаного або комунального шлюбу; 2) «умички» (насильницьке заволодіння жінкою, що втілено у ритуалі викрадення нареченої в нашому суспільстві); 3) еволюції форм шлюбних відносин; 4) вивчення пережитків.

Тема 10. Соціологія політики В'ячеслава Липинського

Специфіка поглядів В.Липинського. Ідея територіального патріотизму. Типи державного устрою. Критика поглядів В.Липинського. Уявлення про націю, цивілізацію та державу. Політична еліта, аристократія та хліборобський клас. Критика інтелігенції при владі.

В'ячеслав Липинський, вчений, який власні текстові твердження не прив'язував до сухого та систематизованого наукового стилю і був в цьому сенсі цілком вільним у донесенні думок до широкої аудиторії у наш час має статус «улюбленця журналістів», адже саме його політичні оглядачі цитують з особливим задоволенням, нарікаючи сучасними політикам щодо припускання того ж спектру помилок, які український патріот та дослідник передбачив іще століття тому.

До яких напрямків можна віднести діяльність вченого? Який зв'язок з світовою соціологічною думкою наявний?

✓ *Теорія українського консерватизму й монархізму.*

Український консерватизм, або ж теорія українського монархізму, або ж український гетьманський націоналізм є політичною теорією, що розробив В.Липинський. Основна ідея

даного напрямку - політична інтеграція українців на ґрунті етнокультури, ідеології, звичаїв, традиції, хліборобської культури та досвіду гетьманських часів.

- ✓ *Історія.* Хоч В.Липинський у енциклопедичній літературі значиться в першу чергу як історик, варто окреслити умови становлення його як історика в специфічній історичній період. На початку ХХ століття історія та наука ставали фактично синонімами, до того ж – майже усі лідери громадсько-політичного руху були за фахом істориками (М.Костомаров, М.Драгоманов, М.Грушевський). Тож, як не парадоксально, проте В.Липинський був в певному сенсі змушений стати істориком. У його випадку історія перетворилась на історію-ідеологію. В.Липинський досліджує еліту та аристократію, відверто ідеалізуючи деяких її представників (в першу чергу – Б.Хмельницького), проте в даному випадку йшлося не стільки про історичну правду, скільки про творення історичної легенди, яка б надихала українців на державотворчу діяльність, метою якої й була «історія» В.Липинського.
- ✓ *Волюнтаризм.* Усі ідеї В.Липинського пронизані думкою про керування меншістю (активною найкращою елітою) - пасивною більшістю (народом, але у контексті – натовпом). Вчений, на відміну від загальних тенденцій того часу, не спрямовує свої зусилля на пошуки універсальних законів розвитку людства, оскільки вважає, що окрема геніальна особистість (чи мала група осіб) власною активністю може і повинна чинити зміни.

Основний соціологічний доробок.

У соціологічному доробку В.Липинського важко відшукати звичний нам академізм написання і класичний підхід до соціології у її науковій строгості (дати визначення науці – окреслити предмет та методи). Вчений, за національною належністю поляк (до того ж з заможної польської аристократичної родини) однозначно та непохитно обрав для себе українську ідентифікацію. Тож, можна констатувати, що основою його діяльності було виборювання національної незалежності України, одним зі способів якої було написання нетривіальних, цікавих та надзвичайно актуальних й по сьогодні текстів (не завжди у форматі наукового дослідження, якщо цього «не вимагала» обрана для читання потенційна аудиторія).

Праці В.Липинського, що містять соціологічну цінність – «Листи до братів-хліборобів»; «Хам та Яфет»; «Про партійно кар’єристичне ворохобництво та національне єднання»; «Патріотизм. Націоналізм. Шовінізм».

Основоположні категорії, на основі яких вчених ґрунтував свої положення: територіальний патріотизм, український консерватизм, національна ідея, аристократія, класократія.

Принцип **територіального патріотизму** апелює до посилення згуртованості усіх мешканців певної території і не допущення внутрішніх конфліктів. Тож не важливо, ким ти є за національною належністю, головне – любов до власної Батьківщини і сприяння її процвітанню. На сьогодні ця думка видається дещо романтизованою, однак на той час це було серйозною ідеєю, оскільки досить жорсткого характеру набували внутрішні конфлікти в Україні (зокрема, між галичанами та наддніпрянцями). Вочевидь, ідея українського територіального патріотизму цілком гостро актуальна й на сьогодні. Короткого огляду новин виставить, щоб впевнитись у перманентному протистоянні різних соціальних груп українців, залежно від політичних та релігійних вподобань, мовного вжитку, гендеру та ін..

Типологія форм державного устрою:

- «демократія». Влада в руках найбагатших осіб (безпосередньо, чи опосередковано – у формі «наймання» політиків для цієї ролі), що реалізують власні інтереси. Демократія за своєю суттю створює умови, за яких можливим і навіть нормальним є наявність великої кількості політичних партій. Тож утворюється опозиція до влади, що теж вважається конструктивним для суспільства. Однак, такі умови за наслідками є руйнуючими, оскільки позбавляють усіх учасників відповідальності, адже досить зручно усі державні невдачі спрямовувати на діяльність попередників чи опозицію. Опис В.Липинським демократії саме

у такій формі відверто вражає – адже фактично ілюструє політичне середовище нашої країни у ХХІ столітті.

- «охлократія». Це диктатура у різних її проявах (фашисти та більшовики). Політична й духовна влада зосереджуються в руках однієї особи. При цьому духовна влада – не лише у релігійному аспекті, але й більш широкому розумінні впливу ідеології. Це особливо влучно ілюструє режим А.Гітлера, де інакодумство щодо владної доктрини вважалось злочином і каралось. Народ же фактично перетворюється на юрбу (натовп). В.Липинський пише, що раніше держава-охлократія складалась з так званих соціальних кочівників, або ж декласованих елементів. Що вчений бажає підкреслити такою метафорою? Вочевидь, відірваність охлократів від зв'язку з певною територією, а отже відсутністю у них почуття єдності та спільності цілей з певними етнічними і сталими соціальними групами. Це досить влучно ілюструють політичні прецеденти сучасності. Вочевидь, не дарма українські політики не тримають капітали на українській території. Для В.Липинського це б слугувало індикатором ненадійності такого політика, власні матеріальні інтереси не зв'язані безпосередньо з українською територією.
- «класократія». Найкраща форма державного устрою для України. В основі цього устрою – спадкова конституційна монархія, яку очолює монарх (гетьман). При цьому В.Липинський заперечує демократію як метод організації нації, але не заперечує її в контексті свободи думки та її прояву. Основа класократії – хліборобський клас. Приклад класократичної держави – Англія, а також нетривалий період гетьманату Богдана Хмельницького.

Критика В.Липинського сучасниками

Власне, за життя В.Липинського його позиції громадська та наукова спільнота сприймала складно та проблемно. Так, зі зрозумілих причин нещадної критики він мав жорсткі конфлікти з комуністичною владою (за часів «радянської» України на ім'я вченого було накладено заборону).

Але й українські вчені та громадські націоналісти також сприймали погляди В.Липинського зі значним відтінком сарказму та критики. Погляди соціолога були нетрадиційними, адже працював він у специфічний період першої спроби виборення державності Україною, коли суб'єктом руху та змін переважно вбачався народ, тоді ж В.Липинський протиставляв йому вузьку спадкоємну традиційну еліту. Саме в цей період йшла вибудова новітнього індустріального суспільства та, відповідно, руйнування попереднього традиційного. Зрозуміло, що самі навіть поняття «консерватизм», «старовина», «попередники», «традиція», «дисципліна», «авторитети», на яких було розбудовано вчення автора, набувало яскраво вираженої негативної конотації. Лише глибокі мислителі, що мали змогу ґрунтовно ознайомитись зі вченням соціолога доходили висновку, що в уявленнях автора консерватизм зовсім не означає заперечення інновацій, розвитку, задоволення новітніх запитів. Скоріше, ідея полягала у дотриманні гнучкого балансу модерного та традиційного, віддаючи шану останньому та ґрунтовно аналізуючи причини невдач та конструктивний досвід попередніх поколінь. Тут автор пише про так звану ідею історичної пам'яті нації (фактично випередивши цим ідею М.Хальбвакса), яка полягає у достатньому розвитку рідної історії; поширенні історичних легенд; пошані до доробку та пам'яток предків; опору денационалізації тощо. Тож можна беззаперечно стверджувати, що В.Липинський за своїми позиціями потрапляв у «дисидентську» меншість щодо основної спрямованості української суспільно-філософської думки початку ХХ ст.

Нація, держава та цивілізація.

Важливим та прогресивним у інтерпретаціях В.Липинським цивілізації є її ототожнення не лише з технічним, але й з моральним прогресом. Нація як організоване суспільне життя є поняття універсальне, адже нації існували завжди. В основі нації - організація активною меншістю (елітою) пасивної більшості. Пов'язаною з нацією є і держава, адже це нормальна і оптимальна форма співжиття нації. Поняття «держава» у В.Липинського є органічним, природним, таким, що виростає з традиції

народного життя. Тут можемо спостерігати яскраву відмінність з поглядами М. Драгоманова (й анархізмом загалом), який вважав державу штучною кліткою, що пригнічує людську свободу.

Три типи нації:

- Державна – нормальна і природна;
- Недержавна – відсутнє бажання у населення мати власну державу;
- Поневолена - це завжди державна нація, яка у даний період підпорядкована іншій державі, але її культура органічно не пов'язана з чужою.

! Актуальним та неоднозначним є статус українців – чи є вони недержавною чи поневоленою нацією за В.Липинським? У текстах автора відповідь не це питання подається різним чином, вочевидь, залежно від надій чи то розчарувань українського вченого щодо перспектив державотворення на різних етапах життя.

Політична еліта, аристократія та хліборобський клас. Критика інтелігенції при владі.

Найвагоміша у соціологічному значенні праця В.Липинського «Листи до братів-хліборобів» містить чітку ідею про необхідність відродження українського хліборобського класу як засади процвітання нашої держави та основи формування політичної еліти. При цьому вчений нищівно критикує інтелігенцію (професорів, поетів, адвокатів), яка була основною рушійною силою авторитетних соціологів на той час (зокрема О.Конта, а серед українців – М.Грушевського). Проте, читаючи тексти В.Липинського, насичені осудливими епітетами у бік інтелігенції («соціальний кочівник», «декласований елемент», «не продукуюча», «безземельна ланка населення», «не здатна згуртувати націю») варто чітко розуміти, що він критикує не сам цей суспільний прошарок, а *інтелігенцію при владі*. Ці думки, як і деякі інші у В.Липинського, видаються нетрадиційними та потребують роз'яснення. Так, навіть та інтелігенція, що й прагне благополуччя та розвитку для своєї нації є відірвана від інтересів «органічних» класів, а отже вона перетворюється на соціального кочівника. Оформлення інтелігенції в політичну еліту призводить до встановлення демократії. Що ж означають ці положення? Розглянемо приклад політичної діяльності М.Грушевського, а також великої кількості сучасних політиків. Рід їхньої діяльності не прив'язаний безпосередньо до української території, землі. Тож, коли ситуація стає скрутною у біографії кожного з них ми можемо спостерігати досить легке «відривання» від території України і як наслідок – еміграцію. Адже лише тільки представник інтелігенції може майже безболісно виконувати свою роботу будь-де, не обов'язково на рідній території.

Єдиним класом, який, на думку В.Липинського, може об'єднати і організувати націю, є клас хліборобський, та освічена та сильна група родин, котрі мають власну землю, продукують «хліб» (у метафоричному сенсі) і особисто зацікавлені у процвітання держави як необхідної засади процвітання власного підприємництва⁸.

Політичні типи.

Окреслення та типологізацію політичних типів можна віднайти у працях Н.Макіавелі та В.Парето. Типологія ж В.Липинського не повторює надбання європейських вчених, а є оригінальним авторським підходом зі значним евристичним потенціалом розвитку.

Так, головні фактори суспільного розвитку - війна, виробництво та ідеологія. Тож, політичні типи варто виокремлювати залежно них.

- За відношенням до війни вирізняємо:
 - войовник (ризикуює власним життям для здійснення мети).
 - невойовник (задля здійснення мети буде використовувати інші способи - підкуп, домовленість, агресивні методи).

⁸ Більш ґрунтовано про оптимальну форму державного правління в Україні за В.Липинським можна прочитати тут: Бурлачук, В.Ф. (2018). Соціологія політики В. Липинського *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 184-237.

Цей критерій містить у собі психологічний аспект. Так, під час подій "Майдану" в 2013-2014 роках на головних вулицях Києва перебувало багато осіб, які ймовірно щиро бажали найкращого сценарію розвитку для України. Однак, коли перебування на вулицях стало справді небезпечним – революційний опір було продовжено лише невеликою групою осіб. Ймовірно, саме тут міститься підґрунтя відмінності між войовником та невойовником, яке у В.Липинського не інтерпретовано достатнім чином.

- За відношенням до виробництва та впливу ідеології вирізняємо:
 - продуценти (створюють інноваційну працю, сприяють прогресу; змінюють суспільство; ведуть осілий спосіб життя)
 - непродуценти (не створюють нічого якісно нового; мислять утопічно; кочовий спосіб життя).

Даний критерій апелює до явної прихильності В.Липинським прогресивного способу життя суспільства, що водночас не суперечить його консервативній позиції.

Таким чином, скомбінувавши ці назви маємо чотири політичні типи:

- ❖ *Войовник-продуцент*. Описує класократичний тип правління. Активний, творчий, найкращий тип. Приклад: англійські державні діячі; Богдан Хмельницький; себе сюди ж відносить і В.Липинський.
- ❖ *НЕвойовник-продуцент*. Описує охлократичний тип правління. Приклад: російський більшовик.
- ❖ *Войовник-НЕпродуцент*. Описує демократичний тип правління.
- ❖ *НЕвойовник-непродуцент*. Описує демократичний тип правління.

Тема 11. Соціологічна система Микити Шаповала

Обґрунтування статусу М.Ю.Шаповала як першого українського соціолога. Структура та сутність соціології. Основні поняття соціології за М.Шаповалом. Уявлення про людину та особистість.

У підручниках досить часто Микиту Шаповала (1882-1932) називають першим українським соціологом. Можна сперечатися щодо того, чи був він першим (адже на це цілком може претендувати й М.Грушевський або М.Драгоманов), проте не викликає сумнівів щодо належності М.Шаповала до кагорти саме професійних соціологів. Обґрунтування цьому полягає у такому:

- ✓ в працях, у назві яких фігурував термін «соціологія» автор розбудовує і здійснює інтерпретацію понятійно-категоріального апарату соціології (українською мовою і з врахуванням українського контексту), пропонує структуру соціологічного знання, аналізує соціальну структуру тогочасного українського суспільства;
- ✓ наробки М.Шаповала, на відміну від його попередників не тяжіють до звичного нам історико-соціологічного аналізу суспільного прогресу, написаних в еволюціоністській перспективі. Книга «Загальна соціологія» становить собою добре знайомий сучасному студентству формат підручника, оскільки відображає собою новітній для свого часу структурно-функціоналістський формат написання. Так, представлення *процесу розвитку* суспільства від його первісних форм до сучасності у М.Шаповала наявне, проте це не є метою написання роботи, а виступає лише окремим розділом. Тож на основі контрастної відмінності такої парадигмальної орієнтації вченого порівняно з попередніми добре знайомими нам еволюціоністськими наробками українських соціологів можна зробити висновок про дотримання українськими вченими загально-світового тренду зміни парадигмальних інтересів;
- ✓ Значними є здобутки соціолога і щодо інституціоналізації української соціології: у 1925-1932 був створений та успішно функціонував Український інститут громадознавства (м. Прага).

Основні праці: "Соціографія України", "Місто і село", "Загальна соціологія", "Соціологія українського відродження".

Структура соціологічної теорії

Загалом, варто одразу уточнити, що у понятійному апараті М.Шаповала наявний значний перелік авторських термінів, що по суті мають статус архаїчних неологізмів й на сьогоднішній день не вживаються. Однак, сутнісна інтерпретація значної кількості термінів (змістовне їх наповнення) у багатьох аспектах не втрачає актуальності й відповідає актуальним уявленням соціологів щодо базових засад загальної соціологічної теорії.

Соціологія – це практична наука про суспільство, що дає можливість свідомо керувати ним, головне завдання якої - вивчення причинних зв'язків між соціальними явищами та процесами. Вважаємо, що даючи визначення соціології М.Шаповал розглядає цю науку у дусі утилітаризму американської соціологічної традиції (наприклад, Чиказької школи), де соціологія описувалась у якості ніби «соціальної медицини» з надважливими практичними функціями спрямованими на вирішення конкретних суспільних запитів та проблем.

Соціологічне знання включає в себе такі основні структурні компоненти:

- *загальна соціологія* (досліджує життя усього людства і дає відповіді на загальні питання);
- *соціографія* (дослідження локальних окремих соціальних явищ);
- *соціотехніка* (практична розробка проектів чи програм діяльності на майбутнє на основі знання минулого й теперішнього).

Так, *структура соціологічного знання* у певних аспектах відповідає сучасним уявленням щодо неї: загальна соціологія близька до сучасного розуміння загальної соціологічної теорії; соціографія – до теорій середнього рівня (спеціальні та галузеві соціологічні теорії). У сучасній інтерпретації виділяється іще й рівень методології соціологічних досліджень. М.Шаповал же у самій структурі підкреслює *прогностичну* функцію соціології, щодо якої сучасні соціологи дотримуються досить стриманої позиції, виділяючи її, однак не акцентуючи увагу на значущості (ймовірно, через меншою мірою плідні здобутки соціології в галузі здійснення суспільних прогнозів).

Понятійний апарат "Загальної соціології"⁹

Суспільство – це сукупність людських взаємовідносин, структуро-утворювальними елементами та чинниками яких є соціальний акт, що передбачає взаємостосунки людей, дію одного й реакцію іншого – безпосередню чи просторову; динамічна життєдіяльна система, яку утворює сукупність соціальних процесів у їх взаємодії.

Соціальний (міжлюдський) акт – момент у відношеннях не менше двох людей, що передбачає безпосередні та опосередковані акції та реакції. Вважаємо, що термін «соціальний акт» є дотичний до поняття «соціальної дії», тож позиції М.Шаповала є досить близькими до визначення соціальної дії Макса Вебера.

Соціальне скупчення – спільності людей, поведінка яких відтворена у соціальних актах і є відносно однаковою, на основі чого дослідникам і вдається виділити їх як окремі групи. Типологія соціальних скупчень:

- реальні (дійсні);
- статистичні (виділені дослідником);
- фіктивні (уявлення, що не мають відображення на органи чуття);
- прості (об'єднані однією прикметою);
- складні (об'єднані більш ніж однією прикметою);
- організовані (наявна структура з чітким підпорядкуванням та розподілом функцій);
- закриті (людина є членом не за своєю волею - расові, статеві, вікові, шлюбні, родинні ознаки);

⁹ Інтерпретації понять загальної соціології М.Шаповала, подані у лекції, взято з: 1) Захарченко, М.В. (2018). Соціологічна концепція М.Шаповала. *Історія української соціології: навчальний посібник*, Київ: Видавничий дім «Кондор». 166-184. 2) Шаповал, М. (1996). *Загальна соціологія*. Київ: Український центр духовної культури.

- відкриті (людина може вільно ввійти до групи, або ж за бажанням - вийти);
- неорганізовані (маса чи натовп);

Так, поняття «скупчення» є досить близьким до поняття «соціальної групи», проте сама типологія не дозволяє зробити такий висновок, оскільки включає в собі як соціальні групи, так і соціальні категорії, квазігрупи, соціальні кола, а також і соціальні інститути та організації. Ймовірно, під соціальними скупченнями М.Шаповал мав на увазі ключові суб'єкти та феномени суспільного життя. З огляду на це, вагомим внеском виступає внесення «фіктивних» суб'єктів і врахування їх значення щодо ціннісно-нормативних уявлень в суспільстві.

У контексті аналізу конкретних специфічних простих скупчень закритого типу в українському суспільстві М.Шаповал зауважує про потребу введення специфічних термінів, що характеризували б національні форми, такі, наприклад, як громада, товариство, земляцтво, парубоцтво, дівоцтво, братство, юрба, підпанок, полупанок тощо.

Агрегати - сполучення, що складаються з простих скупчень і верств, обмежених територіально. Це поняття є близьким до населеного пункту, основними типами агрегатів можуть бути місто та село.

Типологія чинників людської життєдіяльності. Соціальні чинники: форми та витвори.

На суспільне життя впливають різноманітні чинники: космічні; біологічні; психічні; складні соціальні.

- ✓ *соціальні форми* – наприклад, розподіл природних багатств та праці, поділ влади та ін.;
- ✓ *соціальні витвори* – мова, писемність, наука, мистецтво, право та ін., що у сукупності може бути близьким до змісту поняття культура у широкому його розумінні.

Людина, індивід та особистість.

Інтерпретуючи поняття «людина» та «індивід» М.Шаповал акцентує увагу на фізіологічних характеристиках людини і комплексній (складній) структурі індивіда, що включає фізико-хімічні, біологічні, психічні, фізіологічні та соціальні механізми діяльності.

Особистість (індивідуальність) – це сукупність вроджених і набутих психічних якостей та відповідних соціальних ролей, чим ми й відрізняємось від інших. М.Шаповал досить розлого користується термінологією психології (наприклад, використовує поняття темперамент, характер, вдача та ін.), окрім того у фіксації ним унікальності кожної особистості також спостерігається дотримання психологічного підходу (нагадаємо, з точки зору соціології особистість – це ті суб'єкти, що пройшли процеси соціалізації).

Типологія індивідів розроблена М.Шаповалом з врахуванням критерію сфери зайнятості (купець, промисловець, вчений), стадії еволюційного розвитку (примітивна людина та інші) та місця проживання (місто чи село).

11. ЛІТЕРАТУРА ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основна:

1. Батаєва, К., Бурлачук, В., Степаненко, В. (ред.) (2018). Історія української соціології: навчальний посібник, Київ: Видавничий дім «Кондор».
2. Бурлачук, В., Захарченко, М., Молчанов, В., Степаненко, В (1996). Соціологічна думка України: Навчальний посібник. Київ: Заповіт.
3. Білецький, В. (2019). Українська академічна соціологія кінця XIX - початку XX ст. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка: наукове видання*, Том 46, 232-246.
4. Грушевський, М. (1921). Початки громадянства: (генетична соціологія). Відень: Український Соціологічний Інститут. 21-27. Отримано з: http://hrushevsky.nbu.gov.ua/cgiin/hrushevsky/person.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0000007
5. Кистяковский, Б. (1992). Проблемы и задачи социально-научного познания. *Філософська і соціологічна думка*. 1-2. Отримано з: https://books.google.com.ua/books?id=TZ_bRfBvjaQC&pg=PA98&dq
6. Кодекс професійної етики соціолога (2004). Отримано з: <http://sociology.od.ua/index.php/norm-prav-dok/cod-soc.html>
7. Мороз, Є. (2019). Методичні та концептуальні аспекти викладання дисципліни «Історія соціології в Україні». *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 1-2. (40-41), 101-110.
8. Рыбщун, А. (2010). Украинская социология. Традиции, факторы, ориентиры развития (советский и постсоветский периоды). Saarbrucken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
9. Степаненко, В., Рыбщун, О. (2009). Українська соціологія: суспільно-історичний та ідеологічний контексти розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 67-95.
10. Шаповал, М. (1996). Загальна соціологія. Київ: Український центр духовної культури. 25-27, 30-35, 161-168.

Додаткова:

1. Артюх, В. (1998). Ще раз про розуміння поступу Іваном Франком. *Людинознавчі студії*. 18, 64-78.
2. Батаєва, К. (2015) Проблема церковно-державних відносин у соціології релігії М. Драгоманова. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2, 164-174.
3. Вовканич, С. (2017) Творчий внесок Л.Олесевича як віддзеркалення розвитку соціологічної науки в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2, 175-184.
4. Волович, В., Юренко, О. (1996). Видатний політичний діяч України, фундатор вітчизняної соціології М.Ю.Шаповал. *Загальна соціологія*. Київ: Український центр духовної культури, 4-18.
5. Ворона, В. (Ред.) (2019). Академічна соціологія в Україні (1918-2018). У 2-х томах. Том II. Спогади, інтерв'ю, статті. Київ: Інститут соціології НАН України.
6. Ворона, В. (Ред.) (2018). Академічна соціологія в Україні (1918-2018). У 2-х томах. Том I. Історія становлення та розвитку. Київ: Інститут соціології НАН України.
7. Гансова, Е.А. (2000). Соціологічні школи та напрямки в Україні наприкінці XIX-початку XX століть (Соціологія в Україні чи українська соціологія?): Навч. Посібник. Одеса: Астропринт. 11-27.
8. Грабович, Г. (2001). До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці XIX століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов. *Сучасність*. 12, 90-94.

9. Гирич, І.М. (2014). Драгоманов: радикальне, космополітичне, національне. Федералізм як неминучий етап на шляху до кінцевої окремішності. *Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX - початок XX ст.)*, Київ: Український письменник, 269-276.
10. Гирич, І. (2014). Український консерватизм: ідея територіалізму і В. Липинський. *На шляху до синтезу суспільної теорії і соціальної злагоди. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX - початок XX ст.)*. Київ: Український письменник, 362-366.
11. Горбань, Ю. (2010). Соціологічний аналіз структури української нації в науковому доробку Микити Шаповала (початок XX ст.) *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут": збірник наукових праць. Політологія. Соціологія. Право*, 1(5), 49-53.
12. Драгоманов, М. (2000). Нарис української соціалістичної програми. *Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть*. 39-40. 671-688.
13. Інтерв'ю з Лідією Василівною Сохань: Життя як шлях само здійснення (2014). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4, 187-198
14. Карабанов, М.М., Радько, П.Г. (1999). Ідеї незалежності та державності в концепції демократичного федералізму М.Драгоманова. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 48, 49-52.
15. Кашуба, М. (2018). Ідеї соціалізму у творчості Івана Франка: європейський вимір. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 29-42.
16. Кравченко, А. (2017). З історії радянської соціології: концепція стимулювання праці І.М.Попової. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 160-173.
17. Костомаров, М. (1920). Дві руські народності. Отримано з: <http://sites.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html>
18. Костомаров, М. (1990). *Книга буття українського народу. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.* Київ: Наук. думка. Т. 1. 250-258. Отримано з: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>
19. Куліш, П. (1993). Хутірська філософія і відділена од світу поезія. *Хроніка'2000*. № 2(4) - 5(7).
20. Куценко, О. (2013). Тетяна Іванівна Заславська (1927–2013). Соціолог, який змінив світ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 200-203. Отримано з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2013_3_17
21. Лапан, Т. (2015). Розвиток вітчизняної соціології у 60–70-ті рр. XX ст.: історичний досвід Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 9, 131–137.
22. Лапан, Т., Пачковський, Ю., Калиняк, О. (2019). Михайло Грушевський і українська соціологія: від інституціоналізації до історико-соціологічного синтезу. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск*, 777–785.
23. Липинський, В. (1993). Листи до братів хліборобів: (фрагменти). *Хроніка'2000*. 3-4 (5-6). 158-191.
24. Липинський, В. (2000). Націоналізм. Патріотизм. Шовінізм. *Хроніка-2000*, 39-40. 717-719.
25. Липинський, В. (1928). *Хам і Яфет з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р.* Львів: Накладом «Поступу».
26. Литвинов, В.Д. (1984). Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. Київ: Наук. думка. 33-49.
27. Михальченко, М. (2012). Розвій сучасної української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 228-231.
28. Мороз, Є. (2018). Антиурбанізм як напрямок суспільної модернізації в Україні (на основі аналізу робіт П.Куліша). *Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали XV Міжнарод.наук.-практичної конференції «Модернізація суспільства та соціальні технології (CDST)»*, Київ: Логос, 108-110.
29. Мороз, Є. (2016). До 150-ліття від дня народження Михайла Грушевського: порівняльний контекст аналізу проекту генетичної соціології. *Матеріали XIII*

Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Проблеми розвитку соціологічної теорії: порівняльні дослідження, виклики соціологічної теорії та практики», 2016. 37-39.

30. Мороз, Є., Коваль, М., Хелашвілі, А. (2017). До проблеми збереження національної ідентичності в контексті цивілізаційних трансформацій: соціологічна спадщина Олександра Потебні. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Vol. 4, Iss. 5. 156-160.
31. Мороз, Є., Литвинчук, Д., Малоголовчук, Т. (2017). Реконструкція уявлень про націоналізм та денаціоналізацію О.Потебні в контексті проблематики збереження національної ідентичності українців. *Політичне життя*, 3, 102-108.
32. Олійник, В. (2015). Олександр Потебня як видатний мовознавець і неперевершений фахівець у галузі історії семантики, етимології, діалектології: сучасна оцінка. *Філологічний дискурс*. 113-116.
33. Подшивалкіна, В., Бірюкова, М. (2013). У пошуках метазасад сучасної соціології, або стосовно праксіологічного потенцілу української соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 110-124.
34. Пачковський, Ю., Лапан, Т. (2018). Соціологічна спадщина Михайла Грушевського: у пошуках джерел і витоків суспільного розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія соціологія*, 12, 3–13.
35. Поліковський, М., Граб, С. (2015). В"ячеслав Липинський як ідеолог українського консерватизму. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка": збірник наукових праць*. Львів, 824, 392-397.
36. Поступний, О. (2017). Викладання соціології в Україні: стан та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 38, 140-147.
37. Поступний, О. (2019). Елена Александровна Якуба и Татьяна Ивановна Заславская: два взгляда на сущность социологии. *Український соціологічний журнал*, 19(1-2), 7-18. Отримано із: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/14665>
38. Потебня, А.А. (1989). Мысль и язык. Москва: Правда. 17-23, 88-91.
39. Прицак, О. (2000). Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. *Хроніка-2000*. 39-40. 275-285.
40. Резнік, В. (2019). Відділ історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України: напрями досліджень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1, 189-192.
41. Ройко, Т.В. (2007). Б.Кістяківський про застосування категорії «належне» в соціальних. *Віче*. 12, 33-36.
42. Ройко, Т.В. (2007). Про концепцію плюралістичної методології соціального пізнання Б.Кістяківського. Соціальні виміри суспільства. Київ: Інститут соціології НАН України, Випуск 10, 49-62.
43. Сакада, М (2018). Тернистими стежками соціологічної науки (1960–1980-ті роки). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 3, 190-201.
44. Ситник, О. (2011). В"ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності. *Українознавчий альманах Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*, 5, 108-111.
45. Степаненко, В. (2012). “Українська соціологія — Ваша думка”: результати опитування експертів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 194-208.
46. Судин, Д. (2012). Женевський період діяльності Українського Соціологічного Інституту (серпень 1919 - березень 1920 рр.). *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія соціологічна*, 6, 37-50.
47. Судин, Д. (2016). Точки відліку української соціології. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. Отримано з: <http://uamoderna.com/blogy/danilo-sudin/day-of-sociology>
48. Супронюк, О. (2017). «Книга буття українського народу». До 200-річчя з дня народження Миколи Костомарова. Отримано з: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3516>
49. Танчер, В. (1998). Соціологічна думка України на тлі світової соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1-2, 18-26.

50. Усенко, І., Музика, І. (2008). Академік Б.О. Кістяківський – правознавець, філософ і соціолог (до 140-річчя від дня народження). *Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис*. Київ, 1, 11-17.
51. Ушкалов, Л.В. (2015). Потебня і Сковорода: ловитва невловного птаха. Отримано з: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3853>
52. Фізер, І. (1991). Естетична теорія Олександра Потебні: дериват «берлінської школи» чи концептуальне переосмислення її основних тверджень? До 100-ліття з дня смерті О. Потебні 1835—1891. *Сучасність*. 12, 37—45.
Отримано з: http://shron2.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1991_N12_368.pdf
53. Франко, І. (1986). Мислі о еволюції в історії людськості. *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 76 – 139.
54. Франко, І. (1986). Що таке поступ? *Зібрання творів у 50 т. Том 45*. Київ: Наукова думка, 300 – 348.
55. Чижевський, Д. (1993). Пантелеймон Куліш. *Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. пос.* Київ: Либідь, 322-326.
56. Шаповал, М. (2001). Система суспільних наук. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4, 156-168.
57. Шелухін, В. (2019). Український соціологічний інститут і український інститут громадознавства у документах: до століття першої професійної організації в Україні. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання»*, Київ: Логос, 16-18.
58. Шульга, М, Етенко, Л. (ред.) (2019). Філософсько-соціологічне кредо Тарасенка Валентина Івановича. Київ: Інститут соціології НАН України.
59. Юренко, О. (2001) Проблема національної ідентичності у соціологічному доробку Микити Шаповала (1920-ті роки). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка*, 11, 12-16.
60. Ядранський, Д. (2015). Історія, сучасність та перспективи вищої освіти в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2015, 212-115.

Навчально-методичне видання

Мороз Євгенія Олегівна

ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
для студентів спеціальності 054 “Соціологія”**